
BENKE MAGDOLNA

A REGIONÁLIS SZAKKÉPZÉSI KUTATÁSOK ÜZENETE

ELŐSZÓ

Az elmúlt hetekben kirobbant pénzügyi válság és annak utóhatásai hosszú időre igen szigorú intézkedéseket és megszorításokat vonnak maguk után a gazdasági és a társadalmi élet szervezésének számos területén. Az ilyen drámai időszakok nem igazán kedveznek az elmaradott térségek fejlesztési munkálatainak, nem biztos, hogy jut elég pénz az oktatás és a képzés tervezett fejlesztéseire, hiszen restriktív időszakban ezeken a területeken kezdik el a megtakarításokat. Ugyanakkor ismertek azok a nézetek is, miszerint éppen a mostanihoz hasonló nehéz időszakokban kell befektetni az oktatásba és a képzésbe, mert ez jelenthet igazán segítséget a válságból való kilábalásban. Az alábbiakban megfogalmazott észrevételek és javaslatok most még élesebben vetődnek fel, még erősebben jelzik azokat a problémákat, amelyek megoldása nélkül nehezen tudunk felzárkózni a fejlettebb országokhoz. Talán ez a válság jobban ráirányítja a figyelmet a képzés világának regionális egyenlőtlenségeire és annak negatív hatásaira is.

BEVEZETŐ

A Nemzeti Felnőttképzési Intézet¹ szakmai irányításával zajlott le az a kutatás, amely a regionális és az ágazati tervezés egymáshoz való viszonyát s annak a hátrányos régiókra kifejtett hatását vizsgálta. A *kutatás célja* annak feltárása volt, hogy a regionális fejlesztési tervek, az ágazati tervezésre is kiterjedően, mennyiben járulnak hozzá a hátrányos helyzetű régiókban a társadalom megújuló képességének javításához, a gazdaság potenciáljának erősítéséhez, s végeredményben az ott élők felemelkedéséhez. Ezen túlmenően terveztük annak bemutatását, hogy a felnőttképzésre vonatkozó ágazati döntések összhangban vannak-e a regionális célkitűzésekkel, illetve a regionális

1 A kutatás a Nemzeti Felnőttképzési Intézet megbízásából, az Intézet szakmai irányításával 2004-ben kezdődött. A jelen tanulmány alapját képező kutatási zárótanulmány végső formája 2005-ben készült el.

fejlesztési tervek kellő hangsúlyt fektetnek-e a felnőttképzésre, megtörténik-e és mennyire sikeres a regionális és az ágazati (oktatási, képzési) szempontok összeillesztése, harmonizálása a tervekészítés során. A makro-, illetve regionális szintű összefüggések feltárása mellett a vizsgálat során a kistérségekre, és azon belül is a hátrányos kistérségekre helyeztük a hangsúlyt.

A kutatás feladata egyrészt a *helyzetfeltárás* volt: elsősorban a hátrányos helyzetű régiókra vonatkozóan a regionális és ágazati tervek elemző értékelése, keresve a választ arra a kérdésre, hogy a regionális és az ágazati tervek mennyire képesek hatni a felnőttképzési kínálat gazdagítására az adott régióban és kistérségben, mennyiben készítették elő a képzésbe kerülők számára a felnőttképzésben való részvételt, illetve mennyiben segítették a felnőttképzésből kikerülőket elhelyezkedését. A kutatás vizsgálta a hátrányos régiókban és kistérségekben élőknek érő foglalkoztatási és képzési kihívásokat, az itt élők esélyeinek javítását célzó munkaerő-piaci programok regionális hatásainak tapasztalatait. A kutatás arra is kiterjedt, hogy a társadalmi partnerek milyen módon és mértékben vesznek részt a tervezéshez kapcsolódó társadalmi érdekegyeztetési folyamatban. Ezen túlmenően a kutatás feladata volt az *okok feltárása*, vagyis a tervezés során tapasztalt hiányosságok, az összhanghiány – diszkrépancia – vizsgálata során felmerült problémák okainak feltárása, elemzése, s a vélemények megfogalmazása a szükséges koordináció lehetőségeiről és gátjairól. Természetesen feladat volt a megoldási és fejlesztési *javaslatok előkészítése* is a feltárt problémák orvosolására.

Az előzetesen felállított *hipotéziseink* szerint nem érvényesül kellően az ágazati és a regionális tervezés összhangja Magyarországon. Az oktatás mint ágazat jelen van a regionális fejlesztési tervekben, de a felnőttképzés csak csekély mértékben. Ennek oka elsősorban nem az EU-s tervezési metodikában, hanem inkább a humán erőforrásokkal és a képzéssel kapcsolatos hazai szemlélet és érdekeltég gondjaiban rejlik. Jelen van, de még kiforratlan a tervezéssel kapcsolatosan a társadalmi párbeszéd az egyes szereplők között; tisztázatlanok a döntési szerepek a megyei önkormányzatok és a régiós intézmények között, s a régiók lehatárolásában tapasztalható késlekedés is akadályozza a tervezőmunka fejlesztését. A hátrányos helyzetű régiókban élők esetében különösen nagy a veszélye a halmozottan hátrányos helyzet kialakulásának, ezért azokon a területeken kiemelt jelentősége van a koordinált segítségnyújtásnak és az összehangolt tervezési folyamatnak.

Választott *kutatási módszereink* voltak a témával kapcsolatos fontosabb dokumentumok (Európa terv, Nemzeti Fejlesztési Terv, Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv, Regionális Fejlesztési Operatív Program [ROP], Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program [HEFOP]) áttekintése és elemzése mellett elsősorban a régiók (a regionális fejlesztési tanácsok és a regionális fejlesztési ügynökségek) fejlesztési anyagainak a vizsgálata, melyeket kulcsforrásnak tekintünk a kutatás lebonyolítása során. A vizsgálat kiterjedt mind a makroszintű (országos), mind a regionális szintű fejlesztési tervekre, továbbá a régióként kiválasztott kistérségek (összesen hét hátrányos kistérség) fejleszt-

tési dokumentumaira is. A dokumentumelemzést a szakirodalom feldolgozása és szakértői interjúk, viták egészítették ki.

A *kutatásban* tanulmányok készítésével *közreműködtek* és képviseltették magukat az MTA Regionális Kutatóintézetének munkatársai, egyetemi felnőttképzési szakemberek, regionális fejlesztési szakemberek és vállalkozásfejlesztési alapítványok szakértői (Dr. Illés Iván, MTA Regionális Kutatások Intézete; Dr. Csabina Zoltán–Szépvölgyi Ákos, Székesfehérvári Vállalkozásfejlesztési Alapítvány; Velkey Gábor, Békéscsabai Önkormányzat; Dr. Mezei István–Osgyáni Gábor, MTA Regionális Kutatások Intézete; Dr. Erdei Gábor, Debreceni Egyetem; Dr. Bajusz Klára–Filó Csilla, Pécsi Egyetem, FEEL; Hollósi Szabolcs, BFH Európa Kft; Orosz Beáta–Várkonyi Zoltán, Progress Consult Kft; Dr. Benke Magdolna, NFI, kutatásvezető²).

A felhasznált dokumentumok, interjúk valamint a szakértői megbeszélések révén a kutatásba közvetve bekapcsoltuk a regionális fejlesztési tanácsok és ügynökségek munkatársainak, a szociális partnerek, a regionális munkaerő-fejlesztő és képző központok szakembereinek, a munkaügyi központok szakértőinek, az önkormányzatok, kamarák és a civil szervezetek szakembereinek a tudását is.³

A *kutatás lebonyolítása* során minden régióból kiválasztottunk egy-egy hátrányos helyzetű kistérséget, s ezeket a területeket vizsgáltuk megadott szempontok szerint. A kistérségi esettanulmányok a következő témákra terjedtek ki:

- Az oktatási-képzési infrastruktúra az adott kistérségben.
- A különböző célcsoportoknak ajánlott képzési programok helyszínei és struktúrái.
- A tanulás iránti igény megjelenése a kistérségben.
- Fizetőképes kereslet a képzési programok iránt a kistérségben, részvétel az oktatási és képzési programokban, célcsoportonként.
- A hozzáférés esélye a képzéshez a kistérségben, célcsoportonként.
- Ígéretes tapasztalatok a kistérségben a tanulási és képzési lehetőségek szélesítésére.
- Az összehangolt tervezést segítő körülmények a kistérségben.
- Az összehangolt tervezés kialakulását gátló körülmények a kistérségben.

2 A kutatás idején érvényes munkahelyeket jelöltem meg.

3 A kutatás elindításában, illetve lebonyolításában értékes segítséget kaptam Dr. Szép Zsófiától, Szala Endrétől és a Hungaro Compense Kft.-től (Kovács Andreától). Támogatásukat ezúton is nagyon köszönöm.

A TÉMA AKTUALITÁSA

A TÉMA EREDETE ÉS BEMUTATÁSA

A regionális és az ágazati tervezés kapcsolatának és egymásra hatásának vizsgálata új területet képez a hazai kutatásokban. Noha a területi dimenzió megjelenése a tervezési folyamatban a központi tervutasításos rendszerig nyúlik vissza, a tervezési rendszert egészen napjainkig az ágazatcentrikusság, a szektorális szempontok és érdekek dominanciája jellemezte. A területi tervezés része volt a központi népgazdasági tervezési folyamatnak, a területi szempontok azonban elkülönült tervekben jelentek meg a tervezési dokumentációban; az ágazati tervek mellett a területi folyamatokra vonatkozó területfejlesztési tervek mintegy másodlagosan készültek.⁴ A rendkívül fejlett hazai területi statisztikai rendszernek köszönhetően a területi tervezők és elemzők igen pontos és árnyalt képpel rendelkeztek a valós területi folyamatokról már az 1970-es évektől. A makroszintű mutatók mögött meghúzódó megyei, járási és sok esetben település mélységű adatok számos olyan érzékeny témába engedtek betekintést, amellyel a gazdasági-politikai rendszer nem tudott megbirkózni. Többek között az elmaradott térségek fejlesztése, a falu felemelése, a falusi nők helyzetének javítása kiemelt témái voltak az elmúlt rendszer területfejlesztési politikájának, amely azonban nem vagy csak szűk korlátok között volt képes megoldani azokat. A rendszerváltást követően, a tulajdonviszonyokban és a gazdaság szerkezetében végbemenő változások, a piaci szempontok dominanciája új kihívásokat, sok esetben a korábbinál is keményebb és nehezebb feltételeket teremtett az elmaradott területek és az ott élők számára. Az új alapokon életre kelő területi tervezés és a területfejlesztési politika egyik legnehezebb feladata napjainkban annak feltárása, hogy miként lehet megállítani a leszakadó térségek pusztulását, miként lehet segíteni a felemelkedésüket és bekapcsolódásukat az ország vérkeringésébe.

A REGIONÁLIS DIMENZIÓ MEGJELENÉSE

Közgazdász szerzők műveiben a regionális összefüggések, a területiség megjelenése már a múlt század elejétől megfigyelhető. „Az 50-es évektől kezdődően a ... regionális politikák egységes rendszerré fejlődtek, és fokozatosan korszerűsödtek” (Bartke, I. 2004).⁵ Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy egy adott ország gazdasági és társadalmi fejlődése, felemelkedése nemcsak az egyes ágazatok tevékenységétől, hanem az ország, a gazdaság és a társadalom térbeli fejlődésétől is függ. A problémák, a jelenségek, a jövőre vonatkozó elképzelések és tervek ágazati szemléletű megközelítésén túlmenően

4 L. bővebben Illés I. 2005

5 Idézi Benke M. 2005

szükség van a területi, a regionális szempontok és érdekek figyelembevételére és érvényesítésére is (Rechnitzer, J. 1993).⁶

1975-től a regionális megközelítés az Európai Gazdasági Közösségben, majd az Európai Unióban is egyre nagyobb súlyt kapott; a társadalmi-gazdasági folyamatok tervezése és értékelése során az új dimenzió, a regionalitás mind erőteljesebb szerephez jutott. A regionális megközelítés előtérbe kerülése Európa-szerte az uralkodó termelési irányzatokat és vezetési filozófiát megkérdőjelező új irányzatoknak, majd az ezredfordulóhoz közeledve a fenntartható fejlődést mindinkább veszélyeztető új kihívásoknak volt köszönhető. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hagyományosan központosított irányítási modell nem lehet hosszú távon életképes: az újszerű kérdésekre a választ csak a helyi erők bevonásával, s egyre inkább a problémák keletkezésének a helyszínén kell és lehet megadni (Benke M. 2005).

A múlt század második felében született az a felismerés, miszerint a tömegtermelésre és a tömegfogyasztás összekapcsolására épülő „fordista” termelési modell elvesztette belső tartalékait, s ebből fakadóan nem tudott megfelelni és megfelelő választ adni a gyorsuló ütemben nemzetközivé váló termelés, a technológiai fejlődés, a fokozódó energiaválság, a környezetvédelem, az informatika valamint a csökkenő és öregedő munkaerő által támasztott kihívásoknak. Az egy központból irányított gazdaság, döntően az ágazati jellegű fejlesztéssel párosulva egyre kevésbé volt működésképes, helyébe a helyi fejlesztések igénye és a komplex, integrált megközelítés lépett. A gazdaságpolitikában a hangsúly a gazdasági szerkezetváltásra tevődött át, maga után vonva a regionális politika ártértékelését. Az erőteljes állami szerepvállalásra, a centralizált regionális politikára, a felülről lefelé irányuló ösztönzési rendszerre, az anyagi javakba történő beruházásokra épülő gazdasági formációk hatékonysága erősen megkérdőjeleződött, s velük szemben új regionális stratégiák megjelenése volt tapasztalható. E folyamat eredményeként került sor a 70–80-as évek fordulóján a nyugat-európai országokban az új területfejlesztési jogszabályok megalkotására, illetve a korábbi törvények módosítására, s ezekhez igazodva történtek a változások a regionális politika intézményrendszereiben is.

A körvonalazódó új modell rugalmasabb termelési és demokratikusabb társadalmi mechanizmusokat hívott életre. Az új modell főbb elemei közé tartoznak a döntési folyamatok decentralizálása, a hierarchikus viszonyokat felváltó együttműködés előtérbe kerülése, a civil szféra szerepének erősödése, az alulról építkező – de a különböző szintek összhangját megteremtő – stratégiai szemlélet, a döntések és a végrehajtás átláthatóbbá tétele. Az Európai Unióban alkalmazott területfejlesztési alapelvek szellemében a regionalizmus nemcsak a központi akarat „alsóbb szintekre telepítését” (például a hatáskörök és a funkciók decentralizálását) jelenti, hanem az „alulról felfelé” irányuló területszervezési és -fejlesztési kezdeményezéseket is magában foglalja. „E kezdeményezések közvetlen célja, hogy egy-egy területi egység sajátosságai, gazdasági, kulturális, etnikai stb. adottságai dominánsan érvényesüljenek az állam területi beosztásában,

6 Idézi Benke M. 2005

azonban az alulról építkezés miatt mindez nem pusztán a térbeli fizikai lehatárolásban jelenik meg, hanem olyan terminusokban ragadható meg, mint a szubszidiaritás, társadalmi kohézió, helyi közösség, partnerség stb.” (Csabina Z.-Szépvölgyi Á.)

TERVEZÉS MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTÁS ÉS AZ EU-CSATLAKOZÁS IDŐSZAKÁBAN

Az 1989-es rendszerváltást követően a központi tervezési folyamat tartalma és szerepe jelentősen megváltozott. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás új alapokra helyezte a tervezést magát, és ahhoz kapcsolódóan a tervezési munkálatok beindítását az egész országban. Az Előzetes Nemzeti Fejlesztési Terv, az első és a második Nemzeti Fejlesztési Terv, az Európa Terv majd az Új Magyarország terv készítése, s hozzájuk illeszkedve az egyes ágazatok fejlesztési tervei, koncepciói – többek között a Foglalkoztatási Akcióterv – kitüntetett helyet foglalnak el az ország fejlesztését megalapozó munkálatok között.

A területi tervezés szempontjából ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy „a rendszerváltó törvények sorából a területfejlesztési törvény kimaradt, és hosszú politikai alkudozás után csak 1996-ban sikerült elfogadtatni. A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény legfontosabb érdeme, hogy átvette az Európai Unió tagországaiban alkalmazott és bevált területfejlesztési alapelveket, mint: partnerség, szubszidiaritás, forráskoordináció, addicionalitás, programozás, nyilvánosság” (Schwertner, J. 2004).⁷

Az EU strukturális politikáját szolgáló támogatások (mindenekelőtt a strukturális alapok) a *régiókba* irányulnak, ezért e források fogadásának egyik előfeltétele, hogy jöjjön létre ez a szerveződési szint. Magyarországon a hét *tervezési-statisztikai régió* kialakítására a 90-es évek közepén került sor. A hazai régiók – Közép-Magyarország kivételével – három-három megyét foglalnak magukban és megfelelnek az EU-ban 1988. óta alkalmazott egységes területi statisztikai osztályozás 2. szintjének, a NUTS 2-nek.

Az EU szintjén zajló fejlesztési politikák érvényesítése tekintetében fontos szerepük van a regionális intézményrendszereknek. Az Európai Unióhoz történt csatlakozást követően, EU-s tagállamként a gazdaság- és társadalomfejlesztés feladatait az új hazai intézményrendszer is segíti. A Nemzeti Fejlesztési Hivatal és a Magyar Területfejlesztési és Regionális Hivatal kiemelt szerepet játszik abban, hogy az országban végbemenő tervezési és szabályozási változások koordinálása megtörténjen. Regionális szinten új elemként jelennek meg a kistérségi megbízottak, akiknek kulcsfontosságú szerepük és feladatuk lehet abban, hogy az EU-s tervezési rendszer egyik alapeleme, az alulról történő építkezés végbemenjen, s megforduljon a tervezés folyamatának napjainkban uralkodó iránya, vagyis a felülről történő utasításokat és ajánlásokat minél inkább felváltsa az alulról történő célmeghatározás és akaratnyilvánítás.

7 Idézi Benke M. 2005

A tervezés során az eltérő dimenziók, az ágazati és a regionális szempontok kifejezése, megjelenítése, ütköztetésük és harmonizálásuk nehéz és összetett feladatot jelent a tervezők számára a világ minden részén, így a hazai szakemberek részére is.

A hazai tervezési gyakorlatban a tervezési folyamat megújulását segítheti az 1076/2004-es kormányhatározat, amely először rögzíti a területi tervezés feladatát az ágazati tervekkel egy szinten. A kormányhatározat révén először vált a területi tervezés az ágazati tervezéssel egyenrangúvá a tervekészítés folyamatában, és ez az új helyzet egy tanulási folyamat kezdetét jelenti mind a központi, mind a regionális tervezési szinteken.

ÁGAZATI ÉS REGIONÁLIS TERVEZÉS

ÁGAZATI ÉS REGIONÁLIS TERVEZÉS AZ EU-BAN⁸

Az ágazati és területi tervezés Európai Unióban kialakult koordinációja lényegesen különbözik a magyar tervezés elmúlt évtizedekben szokásos gyakorlatától. Az EU tervezésnek – mint minden piacgazdaságban folytatott tervezésnek – ugyanis nem feladata, hogy például a vállalkozások ágazati struktúráját részletesen megtervezze, amelyet korábban a magyar és kelet-európai tervezés feladatának tekintett.⁹

AZ ÁGAZATI ÉS A REGIONÁLIS TERVEZÉS HELYZETE A HAZAI RÉGIÓKBAN

A régióknak az oktatáshoz és képzéshez mint ágazathoz való viszonyát jól érzékeltetik a régiók fejlesztési dokumentumai, illetve hogy ezekben milyen szerepe van a humán erőforrások fejlesztésének. A fejlesztési elgondolásokat számottevően befolyásolják a nevezett térség adottságai, a népesség iskolázottsági szintje, a régióban működő képzőintézmények kibocsátása, a régió népességet és munkaerőt megtartó képessége, valamint a működő gazdasági egységek és a tervezett fejlesztések munkaerőigénye.

A *humán erőforrás-fejlesztés* (HEF) és benne a *felntötképzés* szerepét nagymértékben meghatározzák az adott térség gazdasági fejlettségi állapotának jellemzői és a közelebbi-távolabbi jövőre vonatkozó elvárásai és kilátásai. A gazdasági fellendülés pozitívan hat a HEF és a képzés megítélésére, ellenben a visszafejlődés, leépülés, stagnálás periódusa nem igazán kedvező, noha számos vélemény szerint pontosan ebben az időszakban kellene beruházni az emberi erőforrásokba. A képzettségi szint emelése helyett a nagy tömegben feleslegessé vált és rendelkezésre álló alacsony képzettségű munkaerőre történő építés egyfelől mérsékeli a tetemes potenciális munkanélküliségből fakadó feszültségeket, ugyanakkor konzerválja a technikai-technológiai színvonalat,

8 Terjedelmi korlátok miatt csak erősen leszűkítve áll módunkban foglalkozni a témával. L. részletesen Illés Iván tanulmányát.

9 Lásd a cikk bővebb, internetes változatában ([www.mszt.iif.hu/Szemle+2008/4/A regionális szakképzési kutatások üzenete](http://www.mszt.iif.hu/Szemle+2008/4/A%20region%C3%A1lis%20szakk%C3%A9pz%C3%A9si%20kutat%C3%A1sok%20%C3%BCzenete))

s nem készíti elő a magasabb fejlettségi szint befogadását. Ez a dilemma tetten érhető minden olyan térségünkben, ahol az elmúlt években végbement tőkekivonás és a termelés megszűnése következtében alacsonyan képzett (betanított) munkástömeg, illetve a gazdasági szerkezetváltás nyomán felszabaduló, leértékelődött vagy megszűnő szakmájú foglalkoztatottak tömegeinek újbóli munkába állítása a feladat. A munkanélküliség a munkaerőpiac távolabbi területeit is negatívan befolyásolja, és a drasztikusan visszaeső fogyasztási szint dominóelvszerűen mérsékeli a térség többi, elsősorban a szolgáltatásokat érintő tevékenységeinek jövőbeli gazdasági kilátásait is (Benke M. 2005).

A régiók dokumentumait elemezve azt tapasztaljuk, hogy a fejlesztési tervekhez kapcsolódó cselekvési prioritások között a humánerőforrás-fejlesztés több régió esetében az elsők között szerepel. A HEF speciális helyet és szerepet kap a fejletlenebb régiókban is, hiszen ennek révén nyílik lehetőség arra, hogy hatékony beruházásokat hajtsanak végre az infrastruktúrában és a termelő iparágakban. A régiók többségében a humán erőforrások fejlesztésének ügyét komplex módon kezelik, és széles összefüggésrendszerbe ágyazva vetődnek fel az egyes problémák (Benke M. 2002).

Egyes régiók területfejlesztési koncepciójában a humánerőforrás-fejlesztés önálló prioritásként jelenik meg (például a Nyugat-Dunántúlon), más esetekben (például a Dél-Dunántúlon) „beleértődik” egy tágabb fogalomba, „A lakosság életkörülményeinek javítása” prioritáshoz tartozik. A regionális fejlesztési koncepcióknak legalább egy prioritása (a Nyugat-Dunántúli régióban kettő is) közvetlenül vagy közvetve érinti a humán erőforrások fejlesztését. Komoly eltérések tapasztalhatók azonban a tekintetben, hogy a humánerőforrás- fejlesztések milyen módon, közvetlenül vagy közvetve épülnek-e be a stratégiai programok (prioritások) sorába.

A regionális tanulmányok tapasztalatai szerint beigazolódott az az előzetes kutatási hipotézisünk, miszerint *az ágazati és a regionális tervezés összhangja nem érvényesül kellően a régiókban* (Benke M. 2005). A programok összeillesztése sikeres a tervezési módszertan eredményeként, és az oktatás mint ágazat jelen van a regionális fejlesztési tervekben, azonban a felnőttképzés csak csekély mértékben. A felnőttképzés jelentősége nem tükröződik igazán a jelenlegi régiós rendszerben: a régió, a városok, a kistérségek és a települések fejlesztési koncepcióiban sem szerepel kellő hangsúllyal a felnőttképzés, és az oktatás, képzés, és ezen belül a felnőttképzés sem jelenik meg elég hangsúlyosan a regionális programokban.

A regionális tanulmányok tapasztalatai között meg kell említenünk, hogy a régiók nem egyformán ítélik meg a *regionális szemlélet* helyét a régió tervezési folyamataiban. A Közép-dunántúli Régiót bemutató tanulmány szerint ebben a régióban már a tervezési folyamat kezdetétől jelen van a térségi, regionális szemlélet, ami nyilván összefügg tervezés-módszertani kérdésekkel is. A tervezés és általában a területfejlesztés és a tervezés elvi, módszertani kérdései mindig is kellő figyelmet kaptak a régióban, és a tervezésbe bevont szakértők jelentős része is többéves tapasztalatokkal bír e téren.

Hasonlóan pozitív példaként említhető, hogy a 2000-tól 2002-ig tartó tervezési hullám letelte után a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Regionális

Fejlesztési és Képzési Bizottsága kezdeményezte egy önálló program, a Regionális Szakképzés-fejlesztési Program kidolgozását. Ennek a programnak fontos, külön kiemelt része az iskolarendszeren kívüli szakképzés, felnőttképzés is. A regionális program intézkedéseiben és az elkészült ágazati programokban a megjelenő célok a régió meglévő adottságaiból kiindulva egy ideális állapot elérését tűzték ki (Hollósi Sz.; Kámán I.¹⁰). Azonban nem minden régióban ilyen pozitív a helyzet megítélése. A szakértői háttér tanulmány szerint a Dél-dunántúli Régióban a tervezés során az intézmények nem egyeztették elképzeléseiket egymással. A régióban a felnőttképzéssel foglalkozó intézmények között rendkívül ritka az együttműködés a tervezési szintjén. Az egyes intézményeknek nincs megfelelő ismeretük a többi intézmény átfogó tevékenységéről, és vezetőik számára is hiányoznak azok a regionális fórumok, amelyeken egyeztetethnék tevékenységüket (Bajusz K.-Filó Cs.).

A fentiek is mutatják, hogy a tervekészítésben minőségileg új elemként jelenik meg a *partnerség* elve, ami jóval többet jelent a tervek jogszabályokban rögzített egyeztetési kötelezettségénél. A partnerség nem merülhet ki az elkészült tervek formális vitájában, hanem érdemi párbeszédet kell jelentenie az összes érintett fél között a tervekészítés teljes folyamatában.

A TERVEZÉS FOLYAMATÁNAK MEGÍTÉLÉSE

A *tervezési folyamatokról* összességében meglehetősen negatív véleményt fogalmaztak meg a háttér tanulmányokat készítő szakértők. A pusztán papíron maradt tervek ráírnyítják a figyelmet a tervezési rendszer gyenge pontjaira.

A tervezési kedvet tekintve az elmúlt időszak két, egymástól élesen elkülöníthető szakaszra osztható. A 90-es évek közepétől egy nagyon aktív tervekészítési hullám bontakozott ki a régiókban. Ez az időszak a területfejlesztési törvény elfogadásához (1996), a területfejlesztés hazai intézményrendszerének kialakulásához és az ezt szabályozó rendeletek, irányelvek elfogadásához kapcsolódott. Ekkor ment végbe a megyei területfejlesztési koncepciók és programok, a kistérségi fejlesztési tervek döntő többségének elfogadása, a „Sapard-programok” elkészítése, a regionális fejlesztési koncepció és néhány program kidolgozása, valamint a tematikus gazdaságfejlesztési tervek megfogalmazása. E tervezési aktivitást szakította meg hirtelen a Nemzeti Fejlesztési Terv elfogadása és az EU-forrásokra történő „rárajtolás”. „Ettől kezdve a konkrét pályázati anyagok előkészítésére tevődött át a hangsúly, a koncepciók, programok, ágazati és területi tervek másodlagossá váltak. Így utólag visszanevezve, az elkészített tervek gyakorlati hasznosulását tekintve is kritikusnak kell lennünk. Az, a tervekészítési hullám első időszakában gyakorta megfogalmazott cél, mely szerint a területfejlesztési politika lehet a decentralizáció egyik fontos területe, s így kiemelkedő szerepe lehet a területi fejlődésben a jól kidolgozott, EU-irányelveket figyelembe vevő terveknek, mára teljesen elfelejtődött, a kezdeti decentralizációs szándék után a tervezésben és a források

10 Idézi Benke M. 2002

elosztásában is egy újracentralizálás volt megfigyelhető. Bár kétségkívül megállapítható, hogy a humán erőforrások és infrastruktúra terén is szakmailag jól megalapozott, alaposan végiggondolt, korszerű, az EU elveit követő tervek készültek a régióban, ezek gyakorlati megvalósítása a fejlesztési politika konkrét hazai mechanizmusai miatt szinte teljes egészében elmaradt, így utólag áttekintve a helyzetet, azok csupán *írasműként* értékelhetők.” (Velkey G.)

A tervezési folyamattal kapcsolatosan az egyik legsűrűbben emlegetett probléma a „*maradék*” érvényesülése. A tervezési folyamatban – több szakértői vélemény alapján – a felnőttképzés a maradék alapján működik. A munkaerő-piaci képzések és a felnőttképzés tervezése már országos szinten elválik, „külön gazdálkodnak a munkaügyi központok részére e képzések támogatásával, és minden, ami a maradék, az esetleg bekerülhet a rendszerbe, mint felnőttképzés. Úgy tűnik, hogy amíg a felnőttképzés mint fogalom, nem definiálódik érthetően a társadalom számára, addig e probléma fenn fog állni.” (Bajusz K.–Filó Cs.)

Sokak számára a felnőttképzés elsősorban az iskolapótlást, az ott elmulasztott ismeretek pótlását jelenti. Általánosan fennálló jelenség, hogy a vállalati (munkahelyi) képzés nem része a tervezési folyamatnak, noha a dolgozók tudásszintje erőteljesen befolyásolja egy régió tudáspotenciálját.¹¹ A regionális és az ágazati tervezés körüli problémákat jól érzékelteti a HEFOP tervezési folyamatának tanulmányozása. Számos forrásanyag utalt a regionális szintű tervezési dokumentumok hiányára, és több szakértő hangsúlyozta, hogy egyelőre még a régió-tudat is kiforratlan. „Mindez együtt szerepet játszott abban, hogy az eredetileg regionális megközelítésű HEFOP program az ágazati megközelítés irányába vett fordulatot, és ezt tükrözik az elkészült tervek is.” (Tót É.)¹²

A hazai tervezési gyakorlatban a tervezési folyamat megújulását segítheti az 1076/2004-es kormányhatározat, amely első ízben rögzíti a területi tervezés feladatát az ágazati tervekkel egy szinten, s ezáltal először vált a területi tervezés az ágazati tervezéssel egyenrangúvá. Az új helyzetre történő felkészülés egy tanulási folyamat kezdetét jelenti mind a központi, mind a regionális tervezési szinteken. Komoly szakmai viták folynak arról, hogy a régiók hogyan tudnának megfelelni azoknak a feltételeknek, amelyeket az új kormányhatározat és a területfejlesztési törvény módosítása rájuk testál. Számos jelét látjuk annak, hogy a politikusok, a tervezők és a tudományos kutatók, valamint az egyetemi szakemberek nem egyformán ítélik meg a problémákat, s esetenként komoly nézeteltérések figyelhetők meg az egyes oldalak képviselői között.

11 Izgalmas kutatási kérdés lehetne annak feltárása, hogy a Szakképzési Alap felhasználása a dolgozók saját képzésére milyen regionális sajátosságokat takar.

12 Idézi Benke M. 2005

KISTÉRSÉGI VIZSGÁLATOK

A KISTÉRSÉGI VIZSGÁLATOK INDOKLÁSA

A regionális fejlesztések és kutatások terén működő szakemberek körében elfogadott-nak tűnik az a vélemény, miszerint a kistérségi szintnek kitüntetett szerepe van a területi folyamatok megismerésében, leírásában, tervezésében, fejlesztésében. Ez a szint a területfejlesztés, a foglalkoztatás és a munkaerőpiac alapegységének tekinthető, s ebből fakadóan az országos területi folyamatok megfigyelésének legfontosabb színtere.

Kutatásunk keretében kiemelt helyet foglal el annak vizsgálata, hogy az ágazati, illetve a regionális tervezés milyen mélységben foglalkozik a *hátrányos helyzettel*. Vizsgálatai terepünk, a kistérség mind a két metszet szerinti vizsgálathoz kiváló helyszínül szolgál, hiszen a hátrányos kistérségek gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, egészségügyi helyzete és szinte kilátástalan, de legalábbis igen korlátozott fejlődési lehetőségei, illetve az ott élők humán erőforrás-állapota olyan hátrányokat halmoz fel, amelyek felszámolása évtizedek óta megoldatlan probléma a magyar társadalomban.

KISTÉRSÉGI TERVEZÉS

A kistérségi tervezés és a kistérségek területfejlesztési szerepét illetően erősen megoszlanak a szakmai vélemények. A szakirodalomban utalás történik erre a vitára. „A »regionalisták« azt a véleményt képviselik, hogy a kistérség nem alkalmas területfejlesztési funkciók befogadására. A területfejlesztés és az annak lényegét adó gazdaságfejlesztés a kistérségnél nagyobb területi léptéket követel.” (Bekényi J.–Bércesi F.–Németh J. 2004)¹³

Ezek az ellenérvek azonban menet közben veszítettek súlyukból. A szakmai vitákban erősebbnek bizonyultak az önálló funkció és intézményi háttér kialakítását alátámasztó érvek, s a kistérségi területfejlesztésben végül is kialakulni látszott a szakmapolitikai konszenzus. A törvényi módosításokat az is megkönnyítette, hogy a területfejlesztési törvény szükséges módosítása nem igényelt kétharmados parlamenti többséget.

A kistérségi partneri kapcsolatok főszereplői a következőkben kerültek meghatározásra:¹⁴

- a kistérség lakossága,
- települési önkormányzatok,
- gazdálkodó szervezetek,
- helyi intézmények, pénzintézetek,
- helyi érdekképviseletek,
- alapítványok,
- szakmai kulturális egyesületek,

¹³ Idézi Benke M. 2005

¹⁴ Bekényi J.–Bércesi F.–Németh J., 2004; idézi Benke M. 2005

- egyházi és politikai szerveződések,
- települési szintű nemzetközi kapcsolatok résztvevői.

A területfejlesztési törvény módosításával megalakultak a Kistérségi Területfejlesztési Tanácsok. A tanács korporatív szervezet, mely testületnek tagjai az önkormányzati polgármesterek, a szakmai köztestületek, a gazdasági szereplők képviselői, a munkavállalói és munkáltatói érdekképviseltek, valamint a civil szféra delegáltjai. A kistérségi területfejlesztési intézményekben az alapvető partneri kapcsolatok teszik lehetővé, hogy megvalósuljon az uniós követelményeknek megfelelő, valódi érdemi együttműködés.

Az ágazati tervezés lehetőségeit a kistérségi szinten befolyásolják az intézményrendszer sajátosságai is. Ha például egy térségben egyáltalán nincsen felnőttképzési intézmény, akkor arra a kistérségre igen nehéz programot tervezni, mivel nincs, aki azt képviselje. Tovább nehezíthetik a helyzetet az érintettekkel való együttműködés gondjai, és így a kistérségi tervezést problémák egész füzére övezi.

KISTÉRSÉGI PROGRAMOZÁS MAGYARORSZÁGON

A kistérségi programozás időszakának kezdete 1992-re nyúlik vissza, amikortól is az OFA (Országos Foglalkoztatási Közalapítvány) több éven keresztül írt ki pályázatot kistérségek, majd kistérségi menedzserek számára. Ebben az időszakban – a rendszerváltást követően és a tetemes munkanélküliség miatt a foglalkoztatáspolitikára nehezedő nyomás alatt – a munkaerő-piaci politikára még sokkal több figyelem irányult, mint a területfejlesztési politikára. A fejlesztési eszközök is a foglalkoztatáspolitikát erősítették. 1993-tól a PHARE intézményfejlesztési kísérleti programja és a Területfejlesztési Alap is támogatta a területfejlesztési célú kistérségi együttműködéseket. A kistérségi társulások megalakulásában az ösztönző erőt a fejlesztési források megszerzése jelentette.

A kistérségi programozással kapcsolatban már akkor felmerült az azóta is égető kérdés: *ki készítse el a kistérség fejlesztési programját, a kistérség saját maga, vagy külső szakértők?* A települések először a vonalas infrastruktúra (gáz, csatorna) kiépítésére, fejlesztésére szövetkeztek, majd az együttműködésben új fejezetet nyitott az 1996-os területfejlesztési törvény, amely már a megyei és a regionális fejlesztési tanácsok munkájába is bevonta a kistérségeket. A területfejlesztési forrásoknak a kistérségekben történő felhasználásának vizsgálata összességében azt mutatja, hogy a vizsgált időszakban e támogatások nem igazán tudtak hozzájárulni a hátrányos térségek felzárkóztatásához.

A KISTÉRSÉGI FEJLESZTÉSEK ÉRTÉKELÉSE

ÁLTALÁNOS ÉRTÉKELÉS

Általánosan elfogadott megítélés szerint az elmúlt években a hátrányos kistérségek

- fejlődése nem volt dinamikus,
- nem csökkentek hátrányaik más térségekhez viszonyítva,
- a legjobb esetben nem nőttek a hátrányaik.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kistérségek szintjén az alábbi tényezők, körülmények nehezítik, hogy eredményes tervezési folyamat jöjjön létre:

- információhiány,
- pénzügyi források hiánya,
- tervezési szakemberek hiánya,
- döntési kompetencia hiánya,
- szemléletbeli problémák,
- a partnerség elvének csorbulása,
- az ott élő emberek fásultsága, kiábrándultsága,
- a munkaképes lakosság elvándorlása,
- a kistérség pozitív jövőképe hiánya.

Az alábbiakban néhány példával illusztráljuk majd a fenti sommás megállapításokat.¹⁵ Ugyanakkor jelezni szeretném, hogy az említett körülmények nem egyforma súllyal jelentkeznek a kistérségekben és az e kérdéseket taglaló esettanulmányokban. A várt változások elmaradásáért legnagyobb részben a szűkös anyagi forrásokat okolja a megszólaló szakértők többsége.

A HÁTRÁNYOS KISTÉRSÉGEK KÖZÖS JELLEMZŐI

A hátrányos kistérségek elemzésével számos kutatás foglalkozott a közelmúltban. Ezek széles körű áttekintése meghaladja lehetőségeinket, ezért csak érintőlegesen utalunk olyan megállapításokra, amelyek témánk szempontjából kiemelt jelentőségűek.

A hátrányos helyzetet összefoglalóan a következőkkel jellemezhetjük:

A gazdaságot a gyenge gazdasági potenciál, a kapcsolati tőke és az innovációs vonzerő hiánya, legjobb esetben a stagnálás jellemzi, a lokális gazdaságot súlyos gazdaságossági problémák terhelik, és a foglalkoztatásban betöltött szerepe is igen alacsony mértékű. A helyzet fő meghatározói az általános infrastrukturális fejletlenség, a leromlott fizikai környezet és a térség nehéz megközelíthetősége. A közlekedési infrastruktúra fejletlen-

¹⁵ A konkrét vizsgálatról: a kutatás során vizsgált kistérségek (l. az internetes változatban).

sége komoly gátját képezi a hátrányos helyzetű kistérségek elérhetőségének, gazdasági fejlődésük beindulásának.

Sikertelen a munkaügyi tervezés, rossz a foglalkoztatási helyzet, a képzett munkaerő elvándorol, meghatározó a közhasznú foglalkoztatás (az önkormányzatok anyagi helyzetétől függően) és fennáll a térség még nagyobb méretű leszakadásának veszélye. A hátrányos kistérségekben nem minden esetben jellemző a népesség előregedése. A fiatal korstruktúra esetében pedig még súlyosabbnak tűnnek a rossz foglalkoztatottsági és aktivitási mutatók.

A hátrányos kistérségek közös jellemzői között kell megemlíteni az *alacsony iskolázottságot* és az *életkörülmények elmaradottságát*. Az iskolázottsági szinttel kapcsolatosan fontos figyelembe venni, hogy az adatokat a KSH csak a tízévenkénti népszámláláskor gyűjti, és akkor is „bemondásos alapon”, a bizonyítványok bemutatási kötelezettsége nélkül. Ezért „a meglévő adatok minden bizonnyal torzulást mutatnak, elsősorban az alacsonyan iskolázott vagy végzettség nélküli rétegeknél, hiszen kevesen vállalják fel alulképzettségüket, a megkérdezettek egy része pedig nem is tudja pontosan felidézni, hogy hány osztályt végzett.” (Bajusz K.–Filó Cs.)

Szinte megoldhatatlan feladat az oktatási és művelődési intézmények fenntartásához szükséges anyagi erőforrások előteremtése. A kisebb települések óriási erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az általános iskolai vagy legalább az alsó tagozatos oktatást megtarthassák. A művelődési ház, a könyvtár, az internet hozzáférhetőségének biztosítása a kitűzött célok között szerepel. Az iskolán kívüli művelődési lehetőségek helybeli vagy közeli elérhetőségét fontosnak tartják, ám ma erősen negatív képet kapunk e vonatkozásban. *Összességében* kialakulhat egy olyan helyzet, amikor „a képzetlen tömegek hatványozottan újratermelik hátrányos helyzetüket, aminek hatására egyre nagyobb költségeket emésztenek fel a passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök.” (Bajusz K.–Filó Cs.) Ebben az ördögi körben a passzív eszközök oly mértékben terhelhetik le az amúgy is szerény munkaerő-piaci alapot, hogy már nem jut forrás az alternatív aktív eszközök finanszírozására.

A rossz közlekedési helyzet alapvetően megnehezíti a vizsgált kistérségek lakóinak bekapcsolódását a kistérségen kívüli, a nagyobb központokban szervezett képzési programokba. Ha a többre vágyó, kitörni akaró népesség elvándorol, akkor a kistérségben leginkább azok az aluliskolázott, előregedő vagy sokgyerekes családok maradnak helyben, akik igény szintjüket, életszükségleteiket úgy alakították át, hogy azokat fedezni tudják a szociális juttatásokkal. Ezeket az embereket később már igen nehéz feladat lenne felzárkóztatni erről az erősen redukált igényszintről.

A regionális adatok önmagukban nem érzékeltetik az egyenlőtlenségek valóságos méreteit. A munkaerő-piaci egyenlőtlenségek a kistérségi és helyi szinten az elmúlt évtizedben helyenként a többszörösére nőttek, és ezek a különbségek nagyságrendekkel is nagyobbak lehetnek a régiók szintjén mértnél. A területi hátrányoknak erős szociális dimenziójuk is van, amely különösen a roma népesség és a megváltozott munkaképességű emberek körében jellemző.

A HÁTRÁNYOS HELYZET KIALAKULÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A hátrányok kialakulásában, illetve konzerválódásában szerepet játszó tényezők a következők:

- a határmentiség (a terület határsávvá nyilvánítása, amely nem részesülhetett a központi fejlesztési forrásokból),
- a történelmi tradíciókból eredő alacsony szintű piaci szemlélet,
- gyenge vállalkozási hajlandóság,
- aránytalan tulajdonosi szerkezet (az állam mint egyedüli foglalkoztató),
- a korszerű előképzettség és a vállalkozói ismeretek hiánya,
- a munkaerő-piaci reintegráció alacsony hatásfoka (1-2%),
- a képzetlenebb lakosság elvándorlása,
- a helyükbe iskolázatlan tömegek beköltözése, ami a térség tartós szegregációját vonja maga után.

A hátrányos helyzet kialakulásában és fennmaradásában szerepet játszik a *centrum és a periféria* elválása is, amely jelenség országos és régiós szinten, valamint régiókon belül is értelmezhető. A centrum és a periféria között jelentős fejlettségi különbségek alakulhatnak ki. Az országhatár menti kistérségek falvai általában kedvezőlenebb helyzetben vannak, mint a központibb elhelyezkedésű térségek települései.

EGY KÜLÖNÖSEN VESZÉLYES ELEM: A PASSZÍVÁ VÁLÁS

A helyzetértékelés szempontjából igen lényeges a munkanélküliségi mutatók és a gazdasági aktivitás, illetve inaktivitás elemzése. E mutatók vizsgálata vezet el ahhoz a felismeréshez, hogy azokon a területeken, ahol kiemelkedően magas a gazdaságilag nem aktív népesség aránya, ott feltehetően kifejezetten magas a passzív munkanélküliek száma is.¹⁶ A gazdaságilag inaktívak magas aránya a gazdaság gyengeségére, megtorpanására utal. A munkaügyi statisztikák arról tanúskodnak, hogy – különösen a hátrányos térségekben – a munkaügyi ellátó rendszerben tetemes arányt tesznek ki a tartósan ellátásra szorulóknak.

A RÉGIÓ JELLEMZÉSE NEM STATISZTIKAI MUTATÓKKAL

Egy-egy régió vagy kistérség hátrányos helyzetének bemutatásához nem elégséges és nem is lehetséges minden esetben pusztán a statisztikai adatok felhasználása. A műveltséggel kapcsolatos fejlettségi szint érzékeltetéséhez az iskolázottsági, képzettségi mu-

¹⁶ A passzív és az aktív munkanélküliség közötti különbség adminisztratív értelemben a munkaügyi szervezettel való kapcsolattartásban jelenik meg. Amennyiben a kapcsolattartás elmulasztása valamilyen pénzügyi ellátás elvesztését jelenti, az csak nagyon ritkán következik be, amikor azonban csak a különben hosszú évek óta sikertelen munkaközvetítés áll le, az nem igazán érdeklí az érintetteket (Velkey G.; idézi Benke M. 2005).

tatók önmagukban nem elégségesek. „Meghatározó szerepük van az adatokkal nem megjeleníthető, nemzedékek során átörökített kulturális hagyományoknak, a munka- és a hozzá kapcsolódó környezetkultúrának, amely a népszokások megőrzését, az életmód alakítását, alakíthatóságát is magában foglalja.” (Bajusz K.–Filó Cs.) Egy térségre jellemző kulturális, életmódbeli sajátosságok feltárása, az egyedi vonások erősítése megítélesem szerint olyan erőforrásnak tekinthető, amelyet még nem használtak ki kellően a területfejlesztés keretében, illetve a humán erőforrások kiaknázásakor (Benke M. 2005).

A KISTÉRSÉGI VIZSGÁLATOK TAPASZTALATAI¹⁷

A vizsgálatok megállapítják, hogy a hátrányos kistérségek fejlesztését gátló tényezők között kiemelt szerepe van – többek között – az ott élők alacsony iskolázottságának, a képzett munkaerő elvándorlásának, a nehéz megközelíthetőségnek, a kapcsolati tőke és az innovációs vonzerő hiányának. A kistérségek hátrányos helyzetükből való elmozdulását az is gátolta, hogy – a felgyülemlett hiányosságokból fakadóan – a települési önkormányzatok fejlesztési tervei nagyon sok esetben a közszolgáltatások és az infrastruktúra fejlesztésére irányultak, s nem maradt energia a vállalkozói fejlesztések támogatására, felkarolására.

Az előrelépést nehezítő körülménynek számít, hogy nem terveznek szervezetfejlesztést vagy képzést a hiányosságok pótlására, annak ellenére, hogy a kistérségi szereplők véleménye alapján a hatékony tervezést és végrehajtást a szereplők közti kialakulatlan partneri viszonyok, valamint szemléletbeli problémák gátolják.

A kistérségen kívül eső partnerek bevonása speciális módon vetődik fel abban az esetben, ha a kistérségben nem működik munkaügyi kirendeltség, s a felnőttképzés területén sem bővelkednek képzési intézményekben (Orosz B.). Nemcsak a vizsgált kistérségekre igaz a megállapítás, miszerint az egyes szolgáltatások intézményes kiépítéséhez hiányzik az a *kritikus felhasználói tömeg*, mely biztosíthatná a fenntarthatóságot.

Hosszú távon mindenképp szükséges egy olyan kistérségi szervezet vagy szervezeti egység megerősödése, amely a foglalkoztatási, képzési és felnőttképzési kérdéseknél összekötő kapocs lehet az intézményi struktúra és a kistérség között, s amely képviselni tudja a kistérségek speciális érdekeit a tervezési folyamatokban, és gazdája lehet a kistérségben megvalósuló kezdeményezéseknek. Egy ilyen kistérségi szervezettel remélhetőleg sikerül elejét venni azoknak a kudarckoknak, amelyekkel több helyen találkozhattunk, és amelyek azt jelzik, hogy a fejlesztési elképzelésekből nem sikerült igazán profitálni, s végül – külső és belső okok miatt – a kistérségek nem tudtak kimozdulni hátrányos helyzetükből.

¹⁷ További információkat l. az internetes változatban.

A KISTÉRSÉGI TERVEZŐMUNKA SZEMÉLYI ÉS ANYAGI FELTÉTELEI

Mint korábban már szó volt róla, általános panaszként hangzik el, hogy a kistérségekben a tervezéshez nem áll rendelkezésre anyagi forrás, és sok helyen nem biztosított a megfelelő humán erőforrás sem a fejlesztő munka összehangolásához. A kistérségekben esetenként több olyan fejlesztő társulás működik, amelyek a térség fejlesztési projektjeit hivatottak koordinálni. Forrás hiányában azonban csak időlegesen tudnak olyan szellemi erőforrást alkalmazni, amely komolyan tudná segíteni a kistérségek elmozdulását a fennálló fejlettségi állapotukból.

A humán erőforrás fejlesztését illetően – legalábbis a lehetőségek terén – jelentős előrelépésnek számít, hogy néhány településen erőforrástérkép készült, mely érzékelteti a stagnáló, illetve a leszakadó helyzet tényét, ám szakértői vélemények szerint az erőforrástérképek elkészítése, illetve azok pusztán léte nem hozott jelentős változást a kistérségi humántervezésben.

Míg az infrastrukturális projektek megvalósíthatóak akár a tervező folyamatos jelenléte nélkül is, addig a humán projektek csak akkor lehetnek sikeresek, ha már a tervezés során sikerül kialakítani a megvalósításban részt vevők elköteleződését, s a tervezők is folyamatosan figyelemmel kísérik a megvalósítást. „A humán projektek esetében a megvalósítás során óriási nehézségeket, akár a projekt »bukását« is okozhatja, ha nem a célcsoport szükségleteire válaszol, vagy nem a helyi adottságokat, szakembereket és azok tudását integrálva készül.... Ez nem jelenti azt, hogy külső kezdeményezésre nem születhetnek sikeres projektek, csupán azt, hogy a *helyi szereplők* elkötelezettsége és bevonása is szükséges ehhez.” (Orosz B.) A kistérségi innovációs szint erősítéséhez és a fejlesztések generálásához mindenképpen szükség lenne a helyi szakemberbázis erősítésére, amelyet a fejlesztő munkába is be tudnak kapcsolni.

A FELNŐTTKÉPZÉS MEGJELENÍTÉSE A KISTÉRSÉG FEJLESZTÉSI PROGRAMJAIBAN

KI FOGLALKOZIK FELNŐTTKÉPZÉSEL A KISTÉRSÉGBEN?

Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a felnőttképzés szegmensei közül a vizsgált térségekben leginkább a munkaerő-piaci képzések kapnak prioritást. A tervezésért és fejlesztésért felelős szakemberek között elvétve találunk csak andragógusokat. A tervezési folyamatok humán oldala következtében számos hátrányos kistérség leszakadó mikrorégióként jelenik meg, és a humán potenciál tekintetében behozhatatlan hátrányokat szenved el. Ezt a folyamatot erősíti, ha a térségben nincs olyan felnőttképzési intézmény, amely felvállalná a közreműködést a tervezésben, fejlesztésben, és a felnőttek beiskolázásában is szerepet vállalna. Kulcsszerepük van a helyi munkaügyi kirendeltségeknek abban, hogy szerveznek-e helyben képzéseket az ott élők számára, illetve

a gazdaságtalanságra hivatkoznak-e, mint a képzés ellen ható tényezőre. Ugyancsak fontos szempont, hogy milyen kapcsolat és partnerség alakult ki a munkaügyi központok, a helyi munkaügyi kirendeltségek és a regionális képző központok között.

„A *Munkaügyi Központok* a jogszabályok adta kereteken belül pozitív diszkriminációval igyekeznek támogatni a kistérségeket, ami a munkanélküliek képzési támogatásában is megjelenik.” (Csabina Z.-Szépvölgyi Á.) Annak ellenére, hogy a munkaügyi központok nyilvántartási rendszere nem teszi lehetővé, hogy a képzés helye szerint készüljön statisztika, más módon is lehet tudni, hogy sok helyen gyakorlatilag csak a gimnázium foglalkozik felnőttképzéssel. Van, ahol szerepet vállal a képzésben a népfőiskola, de ez sem általános. Az esettanulmányok említést tesznek kihelyezett képzésekről, amit esetenként a nagyobb városokból, a megyeszékhelyekről érkező cégek, illetve helyenként az RMKK-k (Regionális Munkaügyi és Képző Központok) tartanak, de ezek megítélése meglehetősen vegyes a szakértők körében.

Megvizsgáltuk, hogy miként jelenik meg a felnőttképzés a kistérségek *általános területfejlesztési koncepciójában és programjában*. Azt tapasztaltuk, hogy a képzés mint tevékenység jelenik meg több intézkedés esetében, illetve a teljes programokban horizontális tevékenységként kezelik a képzést. Az is kiderül azonban, hogy a képzéssel kapcsolatosan általában *kevés konkrét* megfogalmazás születik, inkább az általánosság szintjén jelennek meg a programokban a különböző kapcsolódó tevékenységek.

A *munkaügyi központoknak és a regionális képző központoknak a felnőttképzésben vállalt szerepének* megítélése nem teljesen egységes a régiókban. Pontosabban a háttér tanulmányok általában vagy pozitívan nyilatkoznak, vagy olyan diplomatikusan, hogy abból igen nehéz következtetni a valós helyzetre.

KONKRÉT PÉLDÁK A KISTÉRSÉGEKBEN TERVEZETT, ILLETVE MEGVALÓSÍTOTT KÉPZÉSEKRŐL ¹⁸

A háttér tanulmányok által említett felnőttképzési projektek profilja összességében meglehetősen gazdag: számítástechnikai, informatikai, internethasználati készségek fejlesztése, nyelvtudás javítása, munkaerő-piaci és foglalkozási információk nyújtása, valamint kistérségi közösség- és szervezetfejlesztés, általános foglalkoztatásbővítés, közösségi szociális szolgáltatások fejlesztése, szőlészeti és borászati alapismereteket nyújtó képzés, valamint számítástechnikai, nyelvi, személy és vagyoni, kereskedő-boltvezetői és gépkezelői tanfolyamok találhatók a palettán.

A KÉPZÉS SZEREPÉNEK MEGÍTÉLÉSE

A képzés szerepének megítélése nem egyöntetű a szakértők között. A súlyos munkanélküliségi gondok komoly feladatot rónak a foglalkoztatáspolitikára. A különféle aktív eszközök kistérségi felhasználása azt mutatja, hogy előfordulhat az, amikor a legrosz-

¹⁸ Bővebben l. az internetes változatban.

szabbb helyzetű térségek kapják arányosan a legkevesebb támogatást, s ezzel szemben a legtöbb támogatást a legjobb helyzetben lévő kistérségeknek juttatják. Ez önmagában nem okozna gondot, ha a támogatások többsége olyan aktív eszközök keretében áramolt volna ki, ami a foglalkoztatás bővítésével lehetőséget teremtene a hátrányosabb helyzetű térségek lakosainak bejáróként történő foglalkoztatására is. Sajnos, az arányeltolódás inkább a közhasznú foglalkoztatásban és különösen a képzésben érzékelhető, mely utóbbi a képző intézményrendszer területi elhelyezkedésével van szoros összefüggésben. Ebből arra lehet következtetni, hogy a képző intézményrendszer megléte, jelenléte befolyásolhatja, hogy az aktív eszközök közül melyik bevetésére kerül sor.

Ezzel párhuzamosan komoly nehézséget jelent, hogy fennáll annak a veszélye is, hogy azokban a kistérségekben, ahol a felnőttképzési intézmények alulreprezentáltak (vagy nincsenek is jelen), a térségi tervezőknek nincs megfelelő tudásuk a felnőttképzés jelentőségéről. Pedig minden kutatás megerősíti, hogy a legnagyobb nehézséget a *helyben megvalósuló képzések hiánya* jelenti (Orosz B.).

Bonyolítja a képzés megítélését, ha annak iránya végül is eltér a kereslettől. Speciális helyzetben vannak azok a térségek, ahol a folyamatban lévő gazdasági szerkezetváltás folyamatosan igényli az új körülményekhez igazodó, hasznosítható tudással rendelkező szakképzett munkaerőt.

Több oka lehet annak is, hogy miért nem áll elegendő mértékben rendelkezésre a szükséges munkaerő. Előfordul, hogy a végbement átképzési programok egy része nem a fejlesztési irányoknak megfelelő szakképesítést adott. Másrészt az is bekövetkezhet – amint az ózdi tanulmány beszámol róla –, hogy „a speciális igényeknek megfelelően átképzett munkaerő tanulmányainak befejezése előtt a potenciális foglalkoztató kivonult a térségből. Ezáltal magasabban kvalifikált, de továbbra is kihasználatlan munkaerő maradt a térségben.” (Mezei I.–Osgyáni G.) Az ilyen helyzetek különös odafigyelést és a célcsoport igen pontos meghatározását igénylik első lépésként a majdani foglalkoztatási és képzési program eltervezése előtt.

A KÉPZÉS FELKAROLÁSÁT GÁTLO TÉNYEZŐK

A hátrányos kistérségekben élők képzésének fellendítését több tényező is nehezíti. A képzési intézményrendszer struktúrája, területi elhelyezkedése, a képzéseknek elsősorban a fejlett központokban történő szervezése, a közlekedés fejletlensége miatt a képzésekkel kapcsolatos megközelíthetőségi gondok mellett szeretnénk felhívni a figyelmet az érdekeltségi problémákra is (Benke M. 2005). A képzési helyszínek vizsgálata alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy „Végző soron a felnőttoktatás mint innovációs tevékenység elsősorban az egyébként is innovatívabb, nagyobb lélekszámú településeket gazdagítja.” (Erdei G.)

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a képző intézmények anyagilag érdekeltek a sikerszakmák oktatásában. További problémát jelent, hogy az alapfokú és középfokú szakképzések területén az RMKK-nak juttatott normatív támogatás nem ösztönöz in-

novációra. A piaci folyamatok is sérülnek, ha előfordulhat, hogy az RMKK-k kitüntetett monopolhelyzetbe kerülnek, ugyanakkor a hátrányos helyzetűek, a hátrányos kistérségekben élők, akiknek a képzésével sok helyen ők sem tudnak érdemben foglalkozni, szép lassan „kiesnek a társadalomból” (Bajusz K.–Filó Cs.). Úgy ítéljük meg, hogy kevés a piacon a nonprofit képző, aki ezeken a területeken nem „pénzért” képezne. A humán erőforrás fejlesztésének, és ezáltal a képzésnek gátja lehet, ha a kistérségben nincs megfelelő intézmény, amely szerepet játszana a népességmegtartásban.

Nem kedvez a felnőttképzés előretörésének az a körülmény sem, hogy összességében keveset tudunk a felnőttképzés feltételrendszeréről, a képzéssel kapcsolatos igényekről, vágyakról, a téma körül kialakult érdekviszonyokról. Néhány tanulmány foglalkozik csak a foglalkoztatás és a lakosság igényei közötti viszonyokkal, a képzési szükségletek, a tanulási hajlandóság, a tanulással kapcsolatos kényszerek elemzésével. Esetenként hiányoznak az elemzések a felnőttképzés intézményi és egyéni szereplőiről is. Hasonló módon hiányosak a felmérések a távoktatás felnőttképzésben betöltött szerepéről. Elégtelen a tudásunk a civil szervezetek és a közművelődési intézmények bázisán megvalósuló képzésekről, ezek mértékéről, minőségéről és hasznosulásáról (L. Mezei I.–Osgyáni G.).

A FELNŐTTKÉPZÉS GAZDASÁGOSSÁGA, A KÉPZÉSEK ELÉRHETŐSÉGE

A kutatás arra is rávilágít, hogy komoly egyenlőtlenségek mutatkoznak a régiókon belül a *képzéshez történő hozzáférés esélyeiben*. Ez a jelenség több tényezőre vezethető vissza, de megítélésem szerint jelentős mértékben függ attól is, hogy a tervezés során milyen szinten tudnak egymással szót érteni a különböző szakmai és politikai érdekcsoportok. Komoly kívánnivalót hagy maga után a regionális szintű egyeztetések partnersége. Eltérő mértékben, de valamennyi régiós tanulmány beszámol ezekről a problémákról. Sajnos, arra is találunk példát, hogy gazdaságossági megfontolások és „szimpátia alapú tárgyaláspartner-választás” melléktermékeként óriási területek maradnak ellátatlanul, ahová nem jutnak el a képző cégek, s ahonnan – a közlekedés fejletlensége miatt – szinte lehetetlen eljárni képzésre a nagyobb központokba. A munkanélküliek képzésénél az alacsony létszámok miatt csak a megyeszékhelyen tudnak képzéseket szervezni, ezért a képzések kistérségben történő megvalósítása nem lehetséges. Például a HEFOP 1.1 programnál közbeszerzéssel kellett kiválasztatni a képzőintézményeket, így ennél a programnál szintén központi képzéseket indítottak. A munkaügyi kirendeltség számításai szerint a gyéren lakott területeken nem gazdaságos tanfolyamokat, képzéseket szervezni a kevés jelentkező miatt. Súlyosbítja a helyzetet, hogy szakképző tanfolyamra csak általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkező jelentkezőket lehet fölvenni. A hátrányos térségekben élők közül viszont sokan nem rendelkeznek nyolc osztályos végzettséggel. Ezért először pótló képzéseket kellene szervezni a számukra. A szóba jöhető körzeti iskolák elérhetősége viszont újabb gondot jelent, ha azok nehezen közelíthetők meg a kistelepülésekről. Arról nem is szólva, hogy a körzeti iskoláknak

nincs mindig elég kapacitásuk felnőtt tanulók fogadására és képzésére. A megfelelő középfokú intézmény pedig a felnőttképzés területén is hiányzik (Bajusz K.–Filó Cs.). Úgy tűnik, hogy a képzések szervezésének helyszíne és a közlekedési nehézségek sok esetben eleve leküzdhetetlen gátat szabnak az oktatási és a képzési lehetőségek igénybevételének, pont azok számára és pont azokban a térségekben, akiknek és ahol arra a legnagyobb szükségük lenne!

IDŐSZERŰ FELADAT AZ ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁS NÉPSZERŰSÍTÉSE

Az élethosszig tartó tanulás népszerűsítése speciális problémákat vet fel a hátrányos kistérségekben, mivel ezeken a területeken a műholdas csatornák vételének korlátozottak a lehetőségei, tehát az olyan tévécsatornákon történő megszólításuk (például M2), amely nem hozzáférhető az érintett célcsoport számára, nem lehet eredményes. Ezért nyomatékkal merül fel a kérdés, hogy az írott sajtóban, illetve a tévében elhelyezett népszerűsítő programok kiket érnek el, és mennyire tudják megszólítani a leginkább elérni kívánt célcsoportokat (l. Bajusz K.–Filó Cs.). Sokat tehetnének az élethosszig tartó tanulás propagálása terén a szemléletváltással azok a humán erőforrás-fejlesztéssel kapcsolatos tanulmányok is, amelyek ma inkább csak a vállalati HR-stratégiáról és munkaerő-piaci átképzésekről szólnak.

AZ 1998 ÓTA MEGVALÓSULT FOGLALKOZTATÁS BŐVÍTŐ ÉS AZ AZOKHOZ KAPCSOLÓDÓ KÉPZÉSBŐVÍTŐ PROJEKTEK VIZSGÁLATA

Kutatásunk egyik célja volt, hogy megvizsgáljuk, a kistérségi tudatos tervezési folyamatok milyen módon és mértékben járulnak hozzá a hátrányos helyzetű térségekben a helyi társadalom megújulóképességének javításához, a gazdaság potenciáljának erősítéséhez, és összességében az ott élők felemelkedéséhez.¹⁹

Az I. NFT-hez készült tervek megvalósulásáról igen kritikus és szkeptikus véleményt fogalmazott meg több szakértő. Meglátásuk szerint „e tervek, tervelemek megvalósítása az irodákon, programkidolgozásokon, kiadványokon sajnos nem, vagy csak alig tud túllépni.” Az eddig elért fejlesztési eredményeket rendkívül sikertelennek, a jövőt mérhetetlenül borúlátóan ítélik meg. Úgy érzik, hogy a tervekbe, programokba ölt energiák feleslegesek voltak.

„A ... programok (tervek) humán fejlesztésekkel foglalkozó fejezetei korszerűen megfogalmazottak, jól kidolgozottak, összhangban vannak az országos, az EU és a régió, a megye fejlesztési terveivel, csak éppen *semmi nem valósult meg belőlük*, » persze jól mutatnak a papíron« – mondják a résztvevők.” (Velkey G.)

19 Részletes kifejtését l. az internetes változatban.

A vizsgálat egyik fontos eredménye annak feltárása, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező kistérségekben nem beszélhetünk érdemi foglalkoztatásbővítéssel is járó fejlesztésekről a vizsgálat által áttekintett években.

MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŪEK FOGLALKOZTATÁSA

A hátrányos kistérségek szempontjából különösen égető gondot jelent, hogy csak kevés cég foglalkoztat nagyobb létszámban megváltozott munkaképességűeket, s mellettük csak néhány kisebb vállalkozás alkalmaz egy-egy főt. Általában jellemző, hogy kevés rehabilitációs munkahelyteremtő pályázatot nyújtanak be a Munkaügyi Központokhoz és információink szerint a nagyvállalkozások, multinacionális cégek egyáltalán nem élnek ezzel a lehetőséggel.

A TÁRSADALMI PARTNERSÉG SZEREPE A TERVEZÉSBEN

Mind a regionális és az ágazati tervezés összehangolásakor, mind pedig a régiók és a kistérségek megnövekedett szerepének vállalásakor igen komoly hangsúly esik a társadalmi partnerségre, az érintettek közötti párbeszédre. A jelenlegi tervezési folyamatoknak és általában a hazai tervezés továbbfejlesztésének egyik legsarkalatosabb, ugyanakkor az egyik legproblematisabb pontja ez.²⁰

Sok esetben a döntéshozók, az elemzők is úgy emlegetik, és úgy is értékelik a partnerséget, mint a tervezési folyamat egy fontos, de mellékes, a szakmai tényezők *után* következő elemét, amely a felsorolásban látványosan mindig a sor végén foglal helyet. Véleményem szerint Magyarországon a kommunikáció és a partnerség témák a tervezési folyamat kritikus elemeit képezik.

Azok a felvetések a hazai folyamatok értékelésekor, hogy hol tart a társadalmi partnerség témájában például Írország vagy Dánia, nem túl szerencsések, hiszen eltérő történelmi hagyományokkal rendelkező országokról van szó. Dániában hosszú évszázadokra visszanyúló történelmi múltja van a párbeszédnek, amely alapvetően az erős civil társadalmon nyugszik. Írországban pedig az 1987-ben bevezetett osztársadalmi érdekegyeztetési rendszer biztosítja, hogy az érdekeltek minél szélesebb köre kapcsolódjék be a döntések előkészítésébe és a programok végrehajtásába. Mivel Magyarországot egyik példa sem érinti, ezért az összehasonlításnak csak úgy van értelme, ha azt vizsgáljuk, hogy adott történelmi hagyományainktól átítatva, a mai magyar gazdasági-társadalmi viszonyok mentén milyen apró lépésekkel közelíthetünk egy nagyobb társadalmi konszenzus alapján működő társadalom irányába.

20 A kilencvenes évek elején a (szerény mértékű) Területfejlesztési Alapra épített támogatási rendszer – más források (OFA- és PHARE-támogatás) mellett – már ösztönözte a partnerséget, a települések és a kistérségi szereplők területfejlesztési célú együttműködését.

Az ágazati (oktatási, képzési) szempontok, érdekek és a regionális érdekek ütköztetése és harmonizálása különösen izgalmas tervezési és kutatási kérdés, hiszen egy hagyományosan gyenge érdekképviselőtű ágazatról és egy, a tervezésben újonnan megerősödő dimenzió „harcáról” lehet szó. Szerintem a legfontosabb feladat annak megválaszolása, hogy a két dimenzió harca hogyan alakítható át fokozatosan szövetséggé egy közös ügy, például az elmaradott térségek felemelése érdekében.

Az Európai Szociális és a Regionális Fejlesztési Alapokból pályázható támogatások elnyerése érdekében a régióknak és a kistérségeknek képessé kell válniuk arra, hogy sikeres pályázatokat nyújtsanak be. Végső soron a régió jövőjéről felelősen gondolkodók kreativitásán és szakértelmén múlik, hogy milyen új tartalmat, milyen új szerepet, „küldetést” tudnak „megálmodni” és megtervezni az adott térség számára az adott feltételek közepette. Jól érzékelhetők azok a törekvések, amelyek az egyelőre talán „arenlküli”, kevésbé markánsan megjelenő és még nem sikeres területeknek próbálnak új lendületet adni. Tetten érhető az arculatkeresés, a speciális helyzetből fakadó szerepek megtalálásának igénye (Benke M. 2002). Ez a pozitív és kreatív hozzáállás komoly segítséget jelenthet a régiók és a kistérségek fejlődésében, de a hátrányos térségekben nem könnyű elvonatkoztatni a forráshiányra vonatkozó negatív beidegződésektől és a tervek megvalósítását kísérő sorozatos múltbeli kudarcoktól.

Számos szakértő ért egyet abban, hogy a kistérségi társadalom fejlettségének alapfeltétele a *civil szféra* állapota, hatékonysága. Kutatások igazolják, hogy az érintett lakosság is felismerte a civil társadalom fejlesztésének fontosságát, aktív jelenlétének és szerepének a jelentőségét. A vizsgálatok ezzel párhuzamosan azt is felvetik, hogy „a civil szervezetek több mint harmada alkalmasnak tartja magát helyi és térségi szintű döntések befolyásolására, és több mint fele részt kíván venni a térségi szintű fejlesztési tervek kialakításában. Körükben megvan a fogadóképesség és a támogatás a térségi gondolkodás és cselekvés fejlődésére vonatkozóan is.” (Szoboszlai Zs.)²¹

A társadalmi párbeszédéről, az érintett partnerek bevonásáról eltérő mértékben, de igen kritikusan számolnak be a kistérségi tanulmányok. Ezek közös mondandója leginkább abban merül ki, hogy a partnerség nemigen működik. Úgy tűnik, a partnerség szintje erősen változik időben is a tervezés menetében. „A tervezési folyamat kezdetekor a tervezők a legszélesebb szakmai, érdekeltségi kört szólítják meg, és mindenkinek – aki tudását, tapasztalatát hasznosítani tudja és akarja – lehetőséget adnak az együttműködésre. Azonban a tervezési munkák előrehaladtával a partnerség erodálódik. A tervezéssel megbízott szervezeten vagy egyéneken kívül azok a személyek maradnak a tervezői csoportban, akiknek ez szakmai kihívást jelent, vagy/és közvetett vagy közvetlen hasznot látnak az elvégzett munkában. Így fordulhat elő az, hogy hiányoznak olyan szereplők a partnerségben, akikre egyébként nagy szükség lenne. Különösen jellemző ez a vállalkozói szféra képviselőire, akik jellemzően – »nincs időm erre« – valós kifogással nem vesznek részt az ilyen jellegű munkában.” (Erdei G.) Kritikaként fogalmazódik

meg, hogy nem kielégítő az egyes érdekcsoportok együttműködése, amely – többek között – a cigány népesség képzésében különösen fontos lenne (Mezei I.–Osgyáni G.).

INNOVÁCIÓ, REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG

AZ INNOVÁCIÓ SZEREPE A FELZÁRKÓZTATÁSBAN

A területfejlesztésben mind nagyobb figyelem irányul arra a tételre, miszerint az innovációs potenciálnak egyre meghatározóbb a jelentősége a kistérségek, megyék, illetve a régiók versenyképességében. Azaz egy ország világgazdasági pozícióját ma már nemcsak a laboratóriumokban, kutatóközpontokban kifejlesztett és sikeresen piacra juttatott termékekben és szolgáltatásokban megjelenő innovációk determinálják, hanem minden olyan újszerű és sikeresen kivitelezett ötlet is, amely meghatározza egy térség szerepét az adott ország gazdaságán belül. Másrészt, mint azt a nemzetközi gyakorlat igazolja, „csak az a térség lehet sikeres, ahol az innováció megjelenése nem egy-egy eredeti akcióhoz vagy a véletlenhez kötődik, hanem állandóan működő, intézményesített, hálózatba szervezett szereplők tudatosan végzett folyamata”. (Raffay Z.)²²

Az innovációt regionális szinten szükséges vizsgálni, hiszen nagy szerepe lehet az elmaradott térségek felzárkóztatásában. Az innováció jelentős szerepet játszik egy térség hozzáadottérték-növelő képességének erősödésében, amely így a helyi gazdaság fejlődésének és növekedésének lehet a biztosítója.

A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG

Kutatásunk szempontjából fontos megemlíteni a regionális megközelítés azon fontos következményét, miszerint kitágítja, módosítja a *gazdasági fejlettség* és a *versenyképesség* fogalmát. „Ennek alapja az a felismerés, hogy az egyes vállalatok versenyképességében meghatározó a földrajzi elhelyezkedés, de nemcsak az egyes vállalatok, hanem egy ágazat egészének versenyelőnyei is csak az ország néhány térségéhez vagy településéhez kapcsolódnak.” (Lengyel I.-re utal Csabina Z.–Szépvölgyi Á.)

A térségi szemlélet ebben az értelemben egy olyan komplex megközelítéssel egyenlő, amely a materiális tényezőkhöz, a természeti erőforrásokon kívül – többek között – a társadalomszerkezeti elemeket, a kulturális elemeket, a humán tőkét, az ellátási rendszereket és a széles körű kooperációkat (nemcsak a gazdasági kooperációt) is magában foglalja. Igen szemléletesen mutatja be a fentieket Lengyel Imre, aki tanulmányában a hazai és külföldi irodalom széles körű áttekintése alapján arra keresi a választ, hogy melyek azok a közvetlen és közvetett tényezők, amelyek egy régióknak a fenti értelemben vett *versenyképességét* meghatározzák. Az általa felállított „piramismodell” (1. sz. melléklet) elemei közt olyan tényezők is szerepelnek, mint a társadalmi szerkezet és

kohézió, az innovációs kultúra, a munkaerő felkészültsége, a humán tőke (l. Csabina Z.-Szépvölgyi Á.).

Az Európai Unió kiemelten kezeli a regionális versenyképesség javításának kérdését, amelynek alakulása végső soron az egyes országok regionális politikájának eredményességét is tükrözi (Benke M. 2005). „A regionális politika nem azért fontos az EU számára, hogy a leszakadó régiókat szolidaritásból támogassa, megsegítse, különösen nem azért, hogy az ottani fogyasztási szintet emelje. De még csak nem is azért, mert a decentralizált államberendezkedést »ab ovo« jobbnak tartja a centralizált államigazgatásnál, és ezért erősíteni kívánja a régiókat, hanem azért, mert regionális szinten is számos teendő van a versenyképesség javítása érdekében, mert a régiókban elért teljesítményből tevődik össze az EU gazdasági növekedése.” (Faragó L.)²³

Kutatásunkban megjelent a regionális versenyképesség kistérségi szintű értelmezése is, különös tekintettel arra a kérdésre, milyen módon tud hozzájárulni a javuló versenyképesség ahhoz, hogy valamely kistérségben növekedjen a fejlesztés tartóssá válásának valószínűsége: „... az oktatás fejlesztése egyrészt a kistérség versenyképességének növeléséhez járul hozzá, másrészt a leszakadó rétegek felzárkóztatását, társadalmi beilleszkedését segíti elő. A versenyképességhez kapcsolódó irányt azt hivatott biztosítani, hogy a térség gazdaságfejlesztése során beinduló programok döntően helyi munkaerőre épüljenek. A fejlesztési munkálatok nyomán fellépő minőségimunkaerő-kereslet kielégítését a stratégia szerint helyi szakképzett munkaerővel kell kielégíteni. Ennek során minőségi képzési struktúrát kell létrehozni. A képzett munkaerő alkalmazása egyfajta biztosítékul szolgál a térségben befektetők részéről, ugyanis minél képzetlenebb az alkalmazott munkaerő, annál gyorsabban nő a hozzáadott érték, így csökken a gyors tőkekivonás veszélye.” (Mezei I.-Osgyáni G.)

A TUDÁSTERMELÉS ÉS TUDÁSFELHASZNÁLÁS KISTÉRSÉGI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Empirikus vizsgálatok azt igazolják, hogy a tudásteremtés és a tudástranszfer döntően a helyi, lokális jellemzőktől függ, ami ráirányítja a figyelmet a tudással kapcsolatos összefüggések térbeli jellemzőinek mélyebb megismerésére. Ha a fejlődés csírája nem a meglévő belső erőkből táplálkozik, akkor életképtelenné válik, amint a külső szakemberek eltávoznak, amint az időszakos támogatás megszűnik, amint vége szakad az időszakos külső forrásoknak. A történelem számos példája bizonyította, hogy nem lehet fejlettséget kívülről úgy importálni, hogy közben helyben nem biztosítottak hozzá a szükséges feltételek (Benke M. 2005). Empirikus kutatásaink jelzik, hogy számos esetben a hátrányos kistérségek fejlesztési koncepcióját a több száz kilométerrel odébb székelő nagyvárosi fejlesztő-tanácsadó cégek munkatársai végzik, a helyi (régiós, me-

23 Idézi Benke M. 2005

gyei) regionális fejlesztési szakemberek segítségével. Ilyen esetekben fennáll annak a veszélye, hogy amennyiben nincs meg a szükséges belső, helyi szellemi bázis, akkor a legkiválóbb terv és koncepció is csupán a papírok szintjén tud érvényesülni. Ezért van minden eddiginél nagyobb felelőssége az oktatásnak és a nevelésnek, a felnőttképzésnek, a népművelésnek abban, hogy a helyi szellemi potenciált erősítsék.

Ezekben a térségekben a válságból való kilábaláshoz speciális tudásra van szükség, amely nem fér bele a munkaerő-piaci képzések hagyományos szerkezetébe. Ahhoz, hogy a hátrányos kistérségekben élők valódi esélyt kapjanak, ahhoz *újfajta problémamegközelítés, újfajta kérdésfeltevés, újfajta kommunikáció és újfajta megoldáskeresés* szükséges. Ugyanakkor ebből a folyamatból nem hagyhatóak ki az érintettek, az ott élők sem! Furcsának tűnik, hogy amíg jelentős anyagi forrásokat biztosítanak a pályázati rendszer fejlesztéséhez, a pályázatiírók képzéséhez, a kistérségi menedzserek hálózatának felállításához, addig semmilyen eszköz és forrás nem áll rendelkezésre a *hátrányos kistérségek lakóinak* felkészítéséhez annak érdekében, hogy alkalmasak legyenek a változások megvalósítására. A helyi ismeretek felhasználása, a helyi szellemi tudásértékek feltárása fokozottabb hangsúlyt és jelentőséget kap abban az „újfajta” tervezési metódusban, amely fokozottabb szerepet kíván biztosítani a civil szférának a tervezés folyamatában.

Napjainkban egyre többet olvashatunk a hallgatólagos vagy tacit tudás felismerésével kapcsolatosan Polányi Mihály híres mondásáról, miszerint „Többet tudhatunk annál, mint amit el tudunk mondani”. Amikor a hátrányos kistérségek fejlesztési lehetőségeiről, s benne a tudás szerepéről beszélünk, akkor kiemelt figyelmet kellene fordítani arra a körülményre, hogy az ott élő emberek évtizedek, esetleg évszázadok alatt kialakult hallgatólagos tudását miképp lehetne minél teljesebben kiaknázni és hasznosítani, illetve miként lehetne alakítani, gazdagítani annak érdekében, hogy valódi részesei és partnerei lehessenek a fejlődésnek. A hátrányos kistérségekben élők hallgatólagos tudásának mind a technikai része, az ott élő mesterek gyakorlottsága, készség szintű tudása, mind a kognitív elemek, nevezetesen értékrendjük, gondolkodási modelljeik feltérképezésre vár, ahhoz, hogy eredményes fejlesztést lehessen meghonosítani a hátrányos térségekben. A személyes kapcsolatokban, a megélt munkafolyamatokban, a környezettel való érintkezésben megtanult értékek, normák, mentális modellek, gondolkodási sémák minél alaposabb feltárása lehet az első lépcsőfok azon a kapaszkodón, amely a hátrányos helyzetű kistérségekben élők számára valódi segítséget tud kínálni. Hiába próbáljuk felruházni őket explicit tudáselemekkel, ha nem ismerjük, és nem vesszük számításba hallgatólagos tudásukat. Hallgatólagos tudás pedig sokféleképpen születhet. A hallgatólagos tudás kialakulásában jelentékeny szerepe lehet a sokszínű (táji, történeti, termelési, kulturális, illetve bizonyos etno-regionális) hagyományokon alapuló identitásnak. S mivel a hallgatólagos tudáselemek gyakori személyes együttműködést igényelnek, helyhez kötöttek, és lokális térségekben érhetőek igazán tetten, ezért nélkülözhetetlen a kistérség lakóinak jelenléte a tervezési folyamatban.

A szervezeti tudásbázis fogalmához hasonlóan beszélhetünk valamely térbeli egység, régió, kistérség tudásbázisáról is. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, miszerint egy szervezet tudásbázisának nagyobbik része hallgatólagos, továbbá, hogy a hallgatólagos tudásbázist nehezebben és lassabban lehet alakítani, fejleszteni, s hogy a versenyképesség alapvetően a hallgatólagos tudáselemektől függ (Lengyel B. 2004),²⁴ akkor arra a következtetésre kell jutnunk, miszerint a jövőben a regionális fejlesztések során nagyobb figyelmet kell fordítani a tudásbázis összetételére és alakításának lehetőségeire. Az a gondolat, miszerint „az elköteleződés és a meggyőződés szükséges ahhoz, hogy az információ az egyének tudásává válhasson...” – alapvető feladatokat ró a térségfejlesztőkre. Nevezetesen, hogy miképp lehet az elmaradott térségek lakóiban felébreszteni az *elköteleződést és a meggyőződést* a fejlődést illetően (mégpedig a tudás lokális, helyhez kötött kontextusainak értelmezésén keresztül). Ha a kívülről „exportált”, úgymond könnyen érthető, explicit tudás a hallgatólagos tudás nélkül elveszíti értelmét, akkor a legkiválóbb fejlesztési elképzelések is kudarcra lehetnek ítélve a helyi hallgatólagos tudásbázis feltérképezése és megértése hiányában. És miután a hallgatólagos tudás mindig kontextus- és helyfüggő, ezért teljes egészében csak azok tudják megérteni, akik az adott lokális térben benne élnek (Lengyel B. 2004).²⁵ Ezért teljességgel elképzelhetetlen a hátrányos kistérségek fejlesztése a helyben élőknek a tervezési folyamatba való érdemi bekapcsolása nélkül. A hátrányos kistérségek szocializált tudása igen alacsony szintű: hiányoznak azok az intézmények, amelyekben ez a tudástípus kialakulhatna, és hiányoznak az egységes célok és értékek, valamint a meglévő fórumok nem szolgálják a csapatszellem kialakulását, a konszenzusképtelen ülések és gyűlések elsorvasztják a lelkes tenni akarók buzgalmát is. Feltehetően a legerősebb tudásfajta számos esetben a túlélést biztosító tudás. A tapasztalati tudás, a szervezeten belüli folyamatokból, szakértői készségekből, képességekből, szervezeti rutinból, az informális koordinációból álló tudás bizonytalan jelenlétű a kistérségekben, mivel erőteljes az azokat megtestesítő szakemberek elvándorlása. Ha hiányzik, illetve alacsony szintű ez a tudásbázis, akkor nagyon nehéz erre építve az explicit tudáselemeket létrehozni. A hátrányos kistérségek távol esnek a magasán szocializált és tapasztalati tudással rendelkező központoktól, sőt, gyakran még a dokumentált és a termékekben megtestesülő tudás sem jut el hozzájuk out-sourcing révén sem.

24 Idézi Benke M. 2005

25 uo., idézi Benke M. 2005

ÖSSZEZGÉS, ZÁRÓ GONDOLATOK

A JELENLEGI HELYZET ÉRTÉKELÉSE

Kutatásunk eredményeként a jelenlegi helyzet értékelésére vonatkozóan, összegzésképpen az *alábbi fő problémák* rajzolódnak ki:

- a vizsgált hátrányos kistérségekben hiányoznak, illetve igen korlátozottak a tanuláshoz való hozzáférés esélyei és lehetőségei, részben a képző cégek elérhető kínálata, részben a közlekedési infrastruktúra elmaradottsága következtében;
- az igen szegényes oktatási és képzési infrastruktúra gátolja a hátrányos térségekben a leszakadás megállítását, a fejlődés beindulását és az ott élők felemelkedését;
- a hátrányos kistérségekben a lakosság egy jelentős hányada elfordul a formális tanulástól korábbi iskolai tanulási kudarcai miatt,
- a tudásközpontoktól való távolság blokkolja a helyi humán erőforrások kiaknázását és fejlesztését,
- a hátrányos helyzetű kistérségekben a kitörési kísérletek rövid távú fejlesztés eredményeként jelennek meg, hatásuk rövid ideig tart, s külső fejlesztési szakértők tevékenységéhez kötődik;
- a kistérségek fejlesztésében jelentős szerepet töltenek be a külső szakértők, távozásuk után a helyzet általában visszarendeződik a fejlesztés előtti negatív állapotokhoz;
- a hátrányos kistérségben a megfelelő mennyiségű és minőségű, stabilan jelen lévő belső emberi erőforrások hiánya akadályozza helyi innovációs folyamatok beindulását és sikerét;
- egy minimális mennyiségű, stabilan jelen lévő és számításba vehető helyi humán erőforrás szükséges ahhoz, hogy egy kistérségben tartós innovációs, felemelkedést erősítő folyamatok induljanak be;
- a tanuláshoz, képzéshez, szakképzéshez való folyamatos hozzáférés biztosítása jelentheti az első lépcsőt a hátrányos kistérségekben élők számára a leszakadás megállításához;
- a külső tudásközpontokkal való kapcsolattartás, a helyi fejlesztési tapasztalatok rendszeres összegyűjtése, a kistérségi humán erőforrások folyamatos fejlesztése az élethosszig tartó tanulás, illetve a szervezeti tanulás keretében jelenthetik – kedvező esetben – az előrelépést a leszakadás megállításában és a fejlődési folyamat elindításában.

FEJLESZTÉSI JAVASLATOK

Az elmaradott kistérségek kitörésének lehetséges útjait illetően többféle elképzelés létezik. Az egyik markáns vélemény szerint az elmaradott térségekben a kitörés egyetlen útja, hogy használható tudást kell adni az embereknek, azért, hogy azt a saját sorsuk alakítására tudják használni, hiszen szakképzettséggel nagyobb az esélye a boldogulásnak. „Nagy szükség lenne a »kisiparos« önfoglalkoztatókra térségi szinten (villanyserelő, vízserelő, kőműves, ács, asztalos stb.), mert a helyi munkákat így helyi emberek tudnák elvégezni, ezáltal foglalkoztatási lehetőségeket generálva a kistérségekben.” (Bajusz K.–Filó Cs.) Ezzel kapcsolatban néhány kistérség esetében megfogalmazódik az ott egykor létezett kézműves mesterségek felelevenítésének igénye. Ezek a mesterségek rehabilitációs munkahelyteremtő támogatásokhoz is kapcsolódhatnak.

A kistérségi regionális fejlesztések jövőjét illetően két további szakértői véleményt szeretnék idézni. Mindkettő a kistérségi fejlesztési tanácsok intézményrendszerének felállítását megelőző időszakban készült, de megállapításaik ma is aktuálisnak tűnnek. Az első vélemény szerint a következő *változtatásokra van szükség*: meg kell ismerni a területfejlesztési célú, alulról építkező kezdeményezések évtizedes tapasztalatait; építeni kell a felhalmozott tapasztalatokra; a területfejlesztést meg kell szabadítani az önkormányzati túlsúlytól; meg kell találni a kistérségi szempontból releváns feladatokat és szereplőket. A szerző hangsúlyozza, hogy az önkormányzati finanszírozás reformja nélkül nem lehet működőképes a területfejlesztés eszköz- és intézményrendszere (l. Schwertner, J.).²⁶

Egy másik markáns szakértői vélemény a *jövőben kívánatos társadalomfejlődés* felől közelíti meg a kérdést. Eszerint a kistérségi (és regionális) közigazgatási-területfejlesztési reform akkor lehet eredményes, ha „a szakmailag megalapozott és következetesen végrehajtott intézkedések számolnak az egyes állampolgárok és azok térségi szinten definiálható csoportjainak társadalmi-térhasználati tradícióival, ha kialakítják azokat a szerves beavatkozási pontokat, területeket, amelyek az érintettek térbeli és társadalombeli mozgásaival, cselekvési szokásaival, jellemző identitásbeli meghatározottságukkal részben vagy egészében szinkronba hozhatók.” Ezekon túlmenően mind közigazgatási, mind területfejlesztési szempontból olyan intézményrendszer, illetve forrásháttér kialakítása látszik szükségesnek, amely „a meglévő eredmények megőrzésével, illetve relatíve csekély változtatásával képes a fejlesztések menedzselésére. Ezek a kritériumok alapvető feltételei annak, hogy a közigazgatási reform következtében megszilárduljon és működőképesé váljon az új súlypontokkal bíró térszerkezet, melyet „alulról” és „felülről” egyaránt egy civilizált, demokratikus, mindkét irányból építkező közélet és társadalomfejlődés jellemez.” (Szoboszlai Zs.)²⁷ Kutatásunk tapasztalatai alapján úgy vélem, hogy noha fontos lépések történtek a vázolt rendszer kiépítésének irányában, a fenti célkitűzések elérése még nagyon távolinak tűnik.

26 Idézi Benke M. 2005

27 Idézi Benke M. 2005

Korábban felmerült, hogy fejlődési lehetőséget biztosítana a formálódó felnőttképzési ágazat számára, ha a Nemzeti Felnőttképzési Intézet koordinálásával elkészülnének a *kistérségi felnőttképzési stratégiák*, amellyel párhuzamosan az érdekelt társadalmi partnerek bevonásával elindulna a *helyi partnerségépítés* is. Ezt a felvetést az új intézményi (NSZFI) keretek között is érdemes lenne megfontolni. A probléma megoldása érdekében javasolt támogatni a fent említett tervezési folyamat végén széles körű helyi partnerséggel létrejövő *felnőttképzési konzultációs helyek* (HEFOP 3.54 intézkedéséhez hasonlóan, de nem kizárólag a közművelődési intézményrendszer koordinálásával) kialakítását és kísérleti felnőttképzési programok elindítását is (Hollósi Sz).

KUTATÁSI TÉMAJAVASLATOK A JÖVŐRE

Vizsgálati terepünk, a kistérség szintjén, azon belül is a kutatásunkban kiemelten kezelt hátrányos kistérségek vonatkozásában *a jövőt illetően* különösen élesen vetődnek fel a következő kutatási témák:

- a tervezés kistérségi szintű feladatai,
- az ehhez szükséges szakértői állomány biztosításának módozatai, lehetőségei;
- a hátrányos helyzet árnyalt, sok szempontú, történelmileg végigvezetett bemutatása;
- a kistérség rejtett tartalékainak feltárása a hagyományokban, az ott élők kultúrájában, beleértve túlélési kultúrájukat is;
- a regionális versenyképességben rejlő tartalékok feltárása,
- az esetleges korábbi kitörési kísérletek tapasztalatai,
- reális jövőképek felrajzolásának kívánalma, lehetősége;
- a tudás szerepének meghatározása a kitörésben, különös tekintettel a tacit tudásra;
- a partnerség elvének érvényesítése, a kommunikáció fejlesztése az összes érintett szereplő között;
- a közösen vállalható érdekek felkutatása, a lappangó érdekellentétek felszínre hozása;
- a regionális és az ágazati érdekek és szempontok harmonizációja.

A fenti témák széles körű, interdiszciplináris kutatásokkal közelíthetők meg. A tanulmányban vázolt hiányosságok mögött elsősorban nem anyagi természetű okok, hanem szemléleti problémák húzódnak meg. Ezért a vázolt problémák és feszültségek megoldása felé vezető lépések elsősorban szemléletváltást igényelnek.

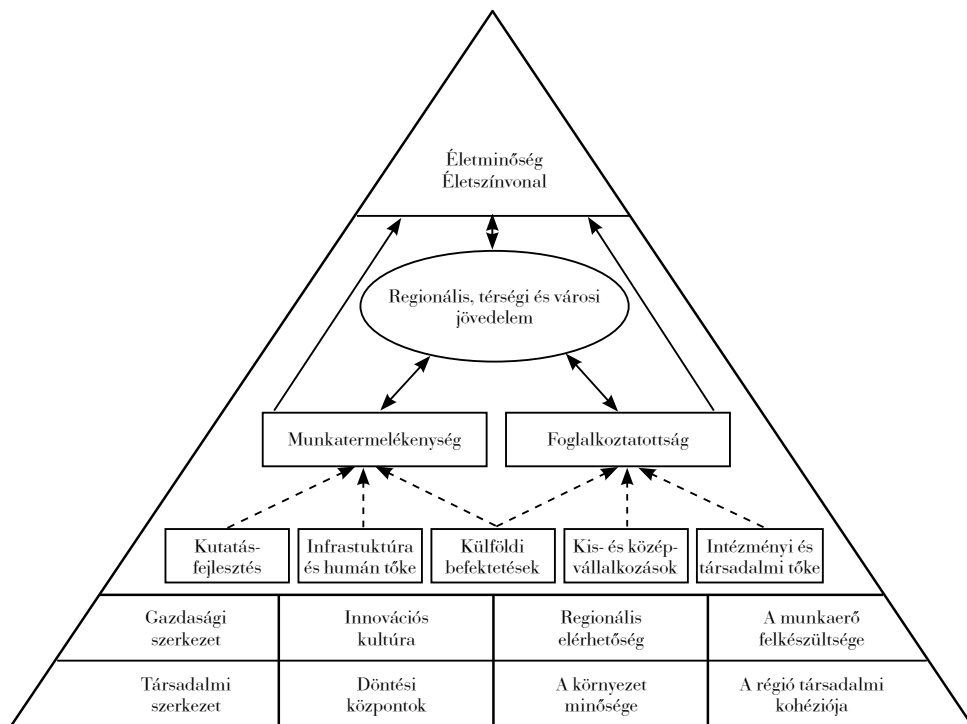
Felhasznált irodalom

- Dr. Benke Magdolna: *Áttekintés a hazai és nemzetközi szakképzési és felnőttképzési kutatásokról*. Vitaanyag, 2008, 52 o.
- Dr. Benke Magdolna: Összegző vizsgálat a hazai szak- és felnőttképzési kutatások helyzetéről. Összefoglaló (megjelenés alatt, *Felnőttképzés*)
- Dr. Benke Magdolna: *A regionális és az ágazati tervezés kapcsolata a hátrányos helyzetű térségekben*, Záró tanulmány, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, 2005/4, 129 o.
- A kutatás keretében készült háttér tanulmányok:
- Dr. Benke Magdolna: *A regionális és az ágazati tervezés kapcsolatának néhány jellemzője*, Budapest, 2005
- Filó Csilla-Dr. Bajusz Klára: *Kutatási jelentés a Dél-dunántúli Régió felnőttképzési és humánpotenciájáról, különös tekintettel a Sellyei kistérségre*. Pécs, 2005
- Csabina Zoltán-Szépölgvi Ákos: *A regionális és az ágazati tervezés kapcsolata a Közép-Dunántúli Régióban*. Székesfehérvár, 2005
- Erdei Gábor: *Képzési és foglalkoztatási programok megvalósulása az Észak-alföldi Régió leghátrányosabb kistérségében (a Fehérgyarmati kistérségben) a regionális, a megyei, és a kistérségi tervezési dokumentumok tükrében*
- Hollósi Szabolcs: *A regionális fejlesztési, a kistérség-fejlesztési, valamint az ágazati fejlesztési tervek elemzésének tapasztalatai ... a Vasvári kistérségben*. Szombathely-Vasvár, 2005
- Dr. Illés Iván: *Az ágazati és területi tervezésről*. Budapest, 2005
- Dr. Mezei István-Osgyáni Gábor: *A regionális fejlesztési, a kistérség-fejlesztési, valamint az ágazati fejlesztési tervek elemzésének tapasztalatai ... az Ózdi kistérségben*. Miskolc, 2005
- Orosz Beáta: *A regionális fejlesztési, a kistérség-fejlesztési, valamint az ágazati fejlesztési tervek elemzésének tapasztalatai ... a Szobi kistérségben*. Budapest, 2005
- Velkey Gábor: *A regionális fejlesztési, a kistérség-fejlesztési, valamint az ágazati fejlesztési tervek elemzésének tapasztalatai ... a Szeghalmi kistérségben*. Békéscsaba, 2005
- Egyéb felhasznált irodalom:
- Dr. Benke Magdolna (szerk.): *A képzés helye és szerepe a régiók fejlesztési terveiben*. Nemzeti Szakképzési Intézet, 2002
- Baráth Gabriella-Szépölgvi Ákos: Tudományos konferencia a területi társadalmi egyenlőtlenségekről. Szociológiai Szemle, 2001/2.
- Dr. Bekényi József-Dr. Bércesi Ferenc-Dr. Németh Jenő: *A kistérség fogalma, funkciói, intézményrendszere, koncepció*. 2001 (internet)
- Csabina Zoltán: *Sikerek és kihívások a Közép-Dunántúlon*. Felnőttképzési Magazin, 2003/1.
- Dávid János: *A hátrányos helyzetű térségek további fejlesztésének lehetőségei*. Falu Város Régió, 2004/1-2.
- Faluvégi Albert: *Kistérségeink helyzete az EU küszöbén*, Területi Statisztika, 2004. szeptember
- Faragó László: *Szeletek a tervezés mélyrétegeiből*. Tér és Társadalom, 2001/3-4.
- Dr. Faragó László: *Javaslatok az új nemzeti fejlesztési terv regionális megalapozásához*. Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport, Regionális politikai témacsoport, 2004, internet

- Dr. Forray R. Katalin-Híves Tamás: A leszakadás regionális dimenziói. Oktatókutató Intézet, Budapest, 2003
- G. Fekete Éva: A kistérségi tervezés néhány sajátossága. *Tér és Társadalom*, 1997/3.
- G. Fekete Éva: Új esély a perifériáknak? Falu Város Régió, 2005/1-2.
InfoRegio News, 135. szám, 2005. június
- Kengyel János: Az Európai Unió regionális politikája. Aula, 2002)
- Dr. Kovács Katalin: Az Európai Unió felvételünk hatása a kistérségi rendszer működésére, 2003, internet
- Lengyel Balázs: A tudásteremtés lokalitása... *Tér és Társadalom*, 2004/2.
- Dr. Lengyel Imre: A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle, 2000. december
Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv, 2004
- Raffay Zoltán: A tudás alapú regionális fejlesztési politika elemei. Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport, Regionális politikai témacsoport, 2004, internet
- Rechnitzer János–Csizmadia András–Grosz András: A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 2004/2.
- Rechnitzer János: *A területi stratégiák*. Dialóg Campus, 1998.
- Enyedi György–Horváth Gyula /szerk.): *Táj, település, régió*. Budapest, 2002
Regionális Fejlesztési Operatív Program, 2004–2006
- Sarudi Csaba: Vidékfejlesztési intézkedések, támogatások és kilátások az Európai Unió bővítése után. *Tér és Társadalom*, 2004/2.
- Schwertner János: *Kistérségi térségfejlesztés*, 2003, internet
- Szoboszlai Zsolt: *Kistérségek társadalma Magyarországon*, 2003, internet

MELLÉKLETEK

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

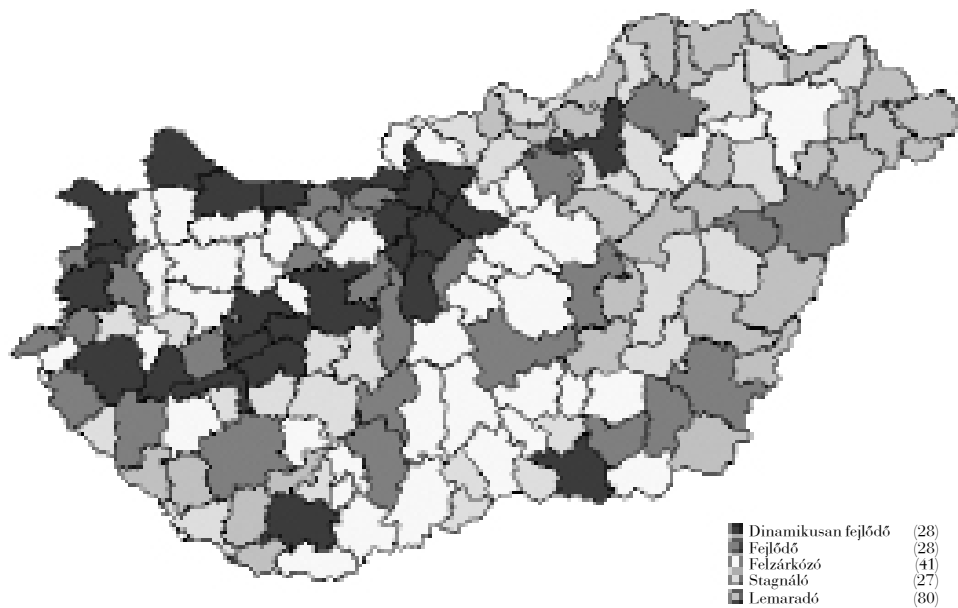

A területi versenyképesség tényezőinek „piramismodellje”

Forrás: Lengyel, 2000

„A piramismodell alapzatát a hosszú távú sikerességhez elengedhetetlen *társadalmi és gazdasági faktorok* alkotják (gazdasági szerkezet, regionális elérhetőség, a környezet minősége, társadalmi szerkezet és kohézió, innovációs kultúra, a munkaerő felkészültsége stb.). A piramis következő szintjén az *alaptényezők* (köztük a humán tőke) található, amelyek már rövid távon is determinálják a *versenyképesség közvetlenül megjelenő és mérhető komponenseit*, azaz a termelékenységet, a foglalkoztatottságot és a régióban megjelenő jövedelmeket. Végül a piramis csúcsán a végső cél, a régió *lakosságának életszínvonala, életminősége* található.” (Lengyel I. 2000)

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

A kistérségek helyzete a piacgazdaságra való átmenet végén (2000)